

Beleidskaart Archeologie Velsen (BAV)

Toelichting en
inhoudelijke verantwoording
Beleidskaart Archeologie Velsen (BAV)

GEMEENTE VELSEN

1. Toepassing van de Beleidskaart Archeologie Velsen (BAV)

Volgens de Monumentenwet 1988 (straks Omgevingswet) zijn de artikelen in die wet die de plicht tot archeologisch onderzoek via bestemmingsplannen regelen (artikelen 39, 40 en 41, eerste lid) niet van toepassing op projecten met een oppervlakte kleiner dan 100 m² . De gemeenteraad kan hier echter van afwijken. Met de beleidskaart wordt vormgegeven aan die keuzevrijheid.

Uitzondering vormen de door het Rijk als archeologisch monument aangewezen terreinen (code: Monumenten), zij vallen onder het regime van de minister. De (bijna) net zo belangrijke terreinen die (nog) niet door het Rijk zijn aangewezen hebben code: categorie 1.

De Beleidskaart Archeologie Velsen (BAV) is gebaseerd op een uitgebreide inventarisatie van archeologische en aardkundige gegevens, van verwachtingsmodellen, verstoringenkaarten, bestaande literatuur van archeologisch onderzoek, historische en recente kaarten en plattegronden, het Actueel Hoogtebestand Nederland en informatie van professionele en plaatselijke deskundigen. Daarbij zijn niet alleen de landbodems, maar is ook het gemeentelijk deel van de Noordzee meegenomen.

Naarmate het bodemarchief nauwkeuriger is beschreven, kan het archeologiebeleid verder worden gedetailleerd, omdat veel preciezer kan worden aangegeven waar welke archeologische waarden aanwezig of te verwachten zijn en hoe daarmee het best kan worden omgegaan. Bij hiaten in de kennis over het bodemarchief dient het archeologiebeleid noodgedwongen globaler te zijn.

De gemeente besluit op basis van voortschrijdend inzicht of de regimes aanpassingen behoeven. De Beleidskaart Archeologie Velsen is een dynamische kaart.

Categorie en regime

De categorie op de beleidskaart archeologie is vastgesteld op basis van de waarde van de (te verwachten) archeologische resten in een bepaald gebied. Op basis van die waarde is een regime vastgesteld dat bepaalt waar en bij welke ruimtelijke plannen er rekening gehouden dient te worden met archeologie en wanneer er sprake is van vrijstelling hiervan.

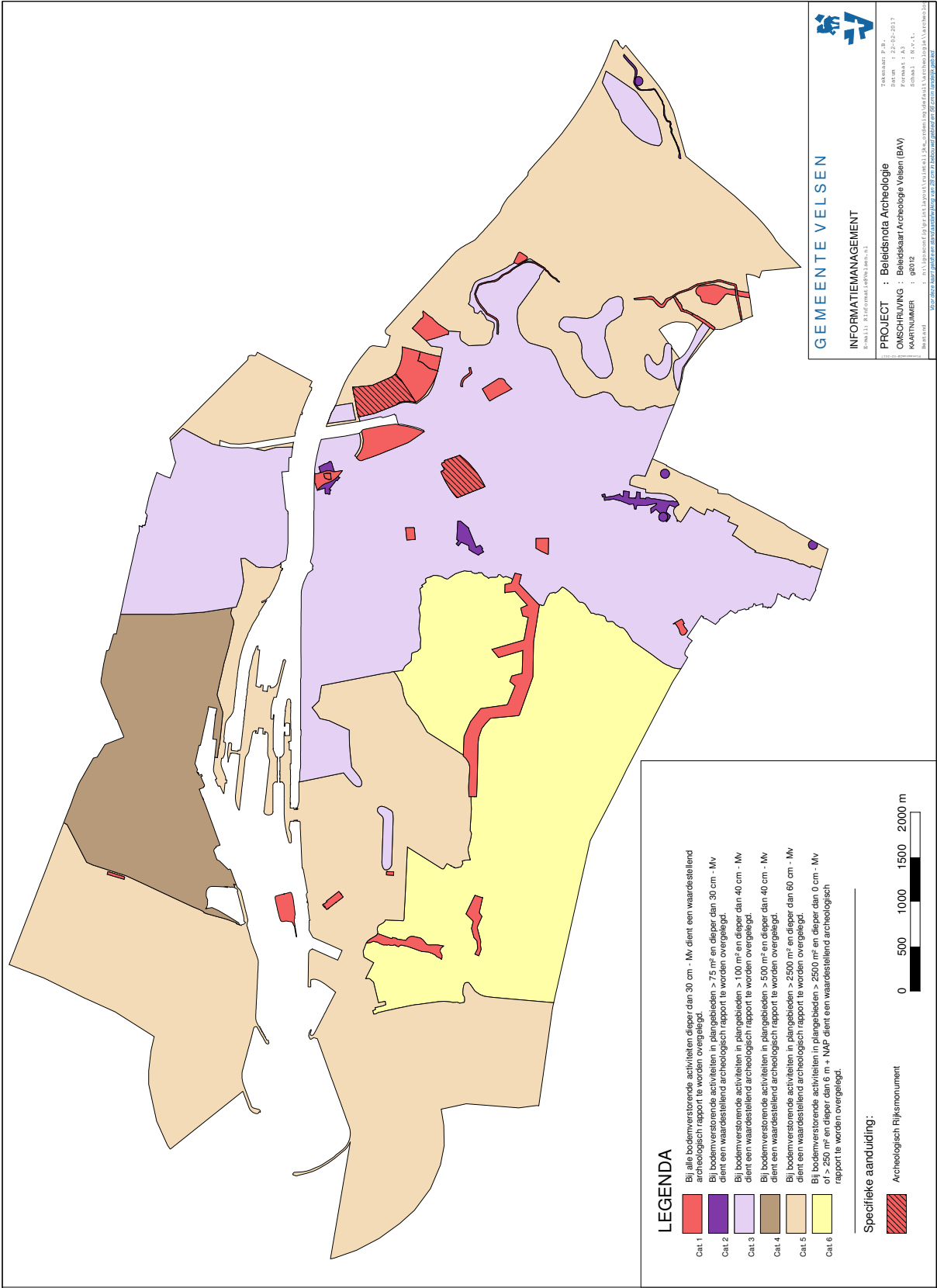
Op de BAV is door middel van kleuren en begrenzingen de categorie aangegeven. Bij elke categorie hoort een regime, met een vrijstellingsoppervlak en vrijstellingsdiepte.

Als het plangebied waarbinnen de bodemverstoringende activiteit plaatsvindt kleiner is dan de voor het gebied aangegeven criteria, is geen wettelijke afweging van het archeologisch belang noodzakelijk.

Indien binnen een plangebied of perceel waarvoor een vergunning wordt aangevraagd volgens de archeologische beleidskaart verschillende archeologische waarden voorkomen, dan geldt de hoogst aanwezige waarde met bijbehorende vrijstellingsdrempel ter bepaling van de onderzoeksverplichting. Als de hoogste waarde een zeer beperkt deel uitmaakt (< 10%) kan na afweging worden besloten om de oppervlaktegrens te verhogen naar de ruimste oppervlaktegrens.

Categorie	Omschrijving
Monumenten	Reeds aangewezen archeologische monumenten, beschermd door het Rijk.
Categorie 1	Locaties waar op een klein oppervlak belangwekkende archeologische resten bekend zijn of verwacht worden (monumentwaardige terreinen). Daarnaast de bodem van het beschermde dorpsgezicht van Velsen-Zuid.
Categorie 2	AMK-terreinen, het overige deel van de historische kern van Velsen-Zuid en de historische kernen van Santpoort en Driehuis.
Categorie 3	Zones met een hoge archeologische verwachting (uiteenlopende periodes, inclusief buitenplaatsen).
Categorie 4	Gebieden met een middelhoge archeologische verwachting.
Categorie 5	Gebieden met een archeologische verwachting; land en Noordzeebodem
Categorie 6	De duinen.
Archeologievrij	Terreinen waar de archeologische waarde zodanig is aangetast, dat deze als 'archeologievrij' kan worden beschouwd.

Beleidskaart Archeologie Velsen (BAV)

2. Bronmateriaal en onderliggend kaartmateriaal van de BAV

De BAV is gebaseerd op de inventarisatiekaart geologie (bijlage 1) waarop de ondergrond is aangegeven, de inventarisatiekaart met daarop de bekende grotere bodemverstoringen, en de inventarisatiekaart Archeologie Velsen waarop de bekende archeologische en cultuurhistorische waarden zijn aangegeven (bijlage 3). Tevens is gebruik gemaakt van de geomorfologische kaart (bijlage 2).

Geologisch kaartmateriaal

De locatiekeuze van mensen is voor een wezenlijk deel afhankelijk van de mogelijkheden die een landschap biedt. Voor mensen die leven van de jacht en het verzamelen van voedsel is het belangrijk om gebruik te kunnen maken van verschillende ecologische zones, eventueel voor een beperkt deel van het jaar. Boeren hebben geschikt akker- en weiland nodig voor hun bestaan en kunnen minder snel reageren op veranderingen in weer en landschap.

Iedereen die op het vasteland woont heeft 'droge voeten' nodig; een plaats waar gewoon kan worden zonder (al te veel) wateroverlast. Sporen van bewoning vinden we in dit relatief natte gebied daarom vooral op plekken die hoger en droger lagen dan de omgeving, maar wel op een aanvaardbare afstand van zoet water en grondwater. Vaak gaat het dan om de flanken van strandwallen, duintjes en oeverwallen. In later tijd werden ook wel terpen aangelegd.

De Romeinen vestigden zich in dit strategisch gelegen gebied vanwege de goede bereikbaarheid over water. Later hebben behalve boeren ook schippers in dit gebied gewoon en gewerkt. Deze centrumfunctie speelde nog steeds een rol in de Vroege Middeleeuwen, terwijl in de 17de en 18de eeuw de rechtstreekse verbinding over water met Amsterdam de aanleg van buitenplaatsen sterk bevorderde.

Er is dus een sterk verband tussen de geologische/bodemkundige opbouw en de kans op het aantreffen van archeologische waarden. Dit geldt in het bijzonder voor de nederzettingen. Toch woonde men niet alleen op het veilige hoge en droge strandwalzand, maar gedurende de IJzertijd ook in het veengebied. De mogelijkheden tot bewoning en gebruik van het landschap waren in Velsen relatief gunstig. De intensieve bewoning in vele archeologische perioden heeft zijn weerslag gevonden in de bodem. De combinatie met de rijkdom en veelheid aan bodemsporen met het laagsgewijs opbouwen van de bodem door overstuivingen en overstromingen leidde tot 'gestapelde landschappen'. Dat gestapelde landschap maakt de bodem van Velsen in archeologisch opzicht zo rijk.

De bestaande geologische kaarten blijken echter niet zonder meer bruikbaar voor het uitspreken van verwachtingen over de kans op het aantreffen van archeologische waarden. Daarvoor zijn deze kaarten weinig exact en te grofmazig. Gegevens uit archeologische onderzoeken kunnen wel een voorspellende waarde hebben voor hun directe omgeving.

In het westen van de gemeente liggen de circa vier kilometer brede duinen als een dikke deken over het landschap. De afgedekte historische landschappen hieronder kunnen een maximale hoogte bereiken van circa zes meter boven NAP; boven dit niveau zijn praktisch geen archeologische resten te verwachten, afgezien van resten van de Atlantikwall (en aardappellandjes) in de bovenste meters.

Naar het oosten toe komt de neerslag van de oudere landschappen onder de afdekking vandaan, dit is de binnenduinrandzone. Zij bestaan (net als de afgedekte landschappen onder de duinen) uit reeksen strandwallen en strandvlakten, waarvan de laatste vaak met veen zijn bedekt. Zowel de exacte ligging van de strandwallen als van de bijbehorende archeologische waarden zijn zoals gezegd slecht bekend. Wel is aan de hand van de historisch-geografische structuur soms te herkennen waar de 'geesten' (middeleeuwse akkers) gelegen zijn. De binnenduinrandzone heeft een breedte van twee tot drie kilometer.

Ten oosten hiervan in de polder Velserbroek en omgeving is IJ-klei en veen aanwezig, gelegen op strandwalzand. Rondom Velserbroek kronkelt zich de geulvulling van het voormalige Oer-IJ en in het uiterste oosten van de gemeente (bij Buitenhuizen) is nog een gedeelte van het veengebied aanwezig, als een punt naar het zuiden.

Geomorfologische kaart van Nederland

Op de geomorfologische kaart is de oppervlakte van het landschap vastgelegd. Ten oosten van de hoge kustduinen en het strandwallengebied, zoals in Velserbroek, is een vlakte van getijafzettingen aangegeven. Gezien onder andere de hoogteligging en de metersdikke bedekking met duinzand is elders sprake van genivelleerde duinafzettingen. De tijdens de aanleg van het Noordzeekanaal ingepolderde IJ-polders worden aangeduid als

Binnendeltavlake bedekt met klei of duinzand, maar ook wel als vlakte van zee- of meerbodemaafzettingen. In het oosten van de gemeente is hierin nog juist een getij-oeverwal aanwezig, gelegen tussen Spaarndam en het recreatiegebied Spaarnwoude.

Inventarisatiekaart bodemverstoringen

In het rapport Vergraven Gronden uit 2012 heeft Alterra (Universiteit Wageningen) de verouderde Bodemkaart van Nederland, gebaseerd op veldopnamen uit de periode 1960-1990, geactualiseerd. Hiervoor is een groot aantal bronnen geraadpleegd, zoals die van de Grondbank, Gasunie, Rijkswaterstaat, Hoogheemraadschappen en eigen bestanden waaronder regionale bodemkaarten.

Binnen de gemeentegrenzen van Velsen is een klein aantal verstoorde percelen op bovengenoemde kaart opgenomen. Het gaat om gasleidingen en vergraven gronden (zonder verdere toelichting) inclusief volkstuinten en diepe ontgravingen vanwege delfstoffenwinning. Ook delen van Spaarnwoude zijn in enige mate verstoord. De gevolgen voor de archeologie zijn niet duidelijk, omdat er geen verstoringsdiepte is aangegeven. Een verstoringszone kan nog archeologische sporen bevatten. Ze kunnen namelijk bij egalisaties intact blijven, omdat materiaal van hoogtes in laagtes kunnen zijn geschoven. Bovendien kunnen archeologische waarden in Velsen soms nog op vier meter diepte voorkomen, daarvan is wegens de grote diepte de verstoringsgraad veelal ook niet vastgesteld.

Omdat Alterra geen verstoringsdieptes in haar rapport heeft opgenomen, is gekozen voor een vrijstellingsdiepte van 60 cm in de verstoorde gebieden. De gemeente is ervan uit gegaan dat met deze diepte het normaal onderhoud, gebruik en beheer van agrarische percelen kan worden voortgezet. Sleufloos draineren valt ook onder normaal gebruik en is vanuit de archeologie niet vergunning plichtig.

Voor het grondgebied van TATA Steel zijn er concrete plannen om d.m.v. een archeologisch bureauonderzoek gedetailleerder in kaart te brengen welke verstoringen er in het gebied bekend zijn.

Ten behoeve van het archeologiebeleid van de gemeente Velsen is per terrein afgewogen in hoeverre de archeologische waarde zodanig aangetast zal zijn, dat deze als 'archeologievrij' moet worden beschouwd. Dit laatste blijkt zeker het geval te zijn bij de begraafplaats de Biezen ten noorden van Santpoort-Noord, bij de tunnelbakken van zowel Velsertunnel als Wijkertunnel en bij de bodem van het Noordzeekanaal met buitengaatsse vaargeul en Averijhaven. Daarentegen ligt de begraafplaats bij IJmuiden zodanig hoog, dat daaronder nog archeologische waarden aanwezig kunnen zijn. In het recreatiegebied Spaarnwoude zijn weliswaar verschillende delen verstoord, maar die zijn plaatselijk zodat dit gebied niet integraal als 'archeologievrij' kan worden beschouwd. Ook de verstoringen ter plaats van de volkstuinten zullen niet zo groot zijn.

De transportleidingen zijn wel verstorend, maar hierbij gaat het om soms relatief smalle zones, waaronder of waar direct naast archeologische waarden in de bodem aanwezig kunnen zijn. Deze transportleidingen zijn daarom niet op de beleidskaart als 'archeologievrij' aangegeven, maar ter informatie zijn zij wel aangeduid op de verstoringenkaart.

Inventarisatiekaart bekende en verwachte archeologische waarden

Op de 'Inventarisatiekaart Archeologie Velsen' zijn de archeologische waarden aangegeven. De Inventarisatiekaart is gebaseerd op onder andere onderzoeken en waarnemingen die in ARCHIS en in de literatuur staan beschreven, archiefbronnen en historische kaarten. Naast Prehistorie en Romeinse Tijd worden ook de periode van Middeleeuwen en Nieuwe Tijd bij de inventarisatie betrokken, waaronder de vele buitenplaatsen met hun tuinen. Ook de jongste archeologie komt aan bod, zoals de 'Festung IJmuiden' (1940-1945).

Cultuurhistorische structuren en elementen in het landschap bezitten vrijwel allemaal een archeologische waarde. Voorbeelden hiervan zijn 'geest'-structuren, dijken en resten van tuinaanleg. Van bijzonder belang is ook de directe omgeving van sommige bouwkundige monumenten, zoals de ruïne van Brederode, de oude kerk van Velsen en buitenplaatsen als Beeckestijn en Duin en Kruidberg.

De beleidskaart wordt digitaal beschikbaar gesteld aan initiatiefnemers van ruimtelijke plannen. Zo is bekend op basis van welke archeologische aspecten plannen worden getoetst en zijn de kaders duidelijk voordat men besluit een project in gang te zetten.

3. Archeologische onderzoekagenda Velsen

Het rijke bodemarchief van Velsen wordt al decennia lang regelmatig archeologisch onderzocht door amateurarcheologen en professionals. Het archeologisch areaal is dermate groot en rijk dat tot nu toe slechts een fractie onderzocht is. Er blijven nog veel vragen omtrent de ontwikkeling van de dorpen en het landschap.

Het is daarom goed om in de komende jaren de contouren te ontwikkelen van een eigen gemeentelijk onderzoekskader, dat het mogelijk maakt accenten te leggen op het archeologisch onderzoek. Een agenda die rekening houdt met het bodemarchief van Velsen, de bewoningsgeschiedenis en de stand van het onderzoek. Daardoor is het mogelijk onderzoeken te prioriteren die de lacune vullen en de gemeentelijke cultuurhistorische identiteit kunnen versterken. Naarmate er meer resultaten van archeologisch onderzoek in Velsen beschikbaar komen, kan het onderzoekskader bijgesteld worden.

Op basis van de huidige kennis over de archeologische waarden in Velsen zijn de onderstaande thema's te onderscheiden die kenmerkend zijn voor Velsens bodemarchief. Deze thema's vormen het beginsel van een onderzoekagenda en worden tevens ingezet bij de beleving van ons archeologisch erfgoed.

- a. Het gestapelde landschap
- b. Het militaire landschap
- c. Het rituele landschap
- d. Het buitenplaatsen landschap
- e. Het industriële landschap

a. Het gestapelde landschap

Het gestapelde landschap vormt een bijzondere karakteristiek van de Velsense bodem. Vanaf de Steentijden tot in de Late Middeleeuwen bouwde de bodem zich laag na laag op, waarbij de in cultuur gebrachte niveaus van elkaar gescheiden bleven door beschermende stuifzanden en kleiafzettingen. Vanzelfsprekend komen deze landschappen in Velsbroek en in het gebied van de Jonge Duinen voor. Maar ook elders in de gemeente is hun aanwezigheid aangetoond, van Santpoort-Zuid tot Velsen-Noord.

b. Het militaire landschap

Vanwege de vanouds strategische ligging van het Velsens grondgebied zijn er gedurende lange perioden verschillende militaire structuren aanwezig geweest. De unieke forten uit de Romeinse Tijd, werden in de Vroege Middeleeuwen 'geclaimd' door de Frankische vorsten. Zij voelden zich de opvolgers van de Romeinse keizers, en vonden het vanzelfsprekend om plekken die herinnerden aan Romeinse aanwezigheid als hun eigendom te beschouwen. De vroege stichting van de kerk van Velsen kan hiervan een uitvloeisel zijn.

In 2010 werd een aardwerk ontdekt dat een trapeziumvormig terrein omsluit van minimaal 10 hectare. Het bestaat uit greppels met bijbehorende wal uit de Vroege Middeleeuwen. Het bevindt zich centraal in de ondergrond van IJmuiden en strekt zich uit tussen de Petrakerk aan de Spaarnestraat in het oosten en de Scheldestraat in het westen. De mogelijke aanwezigheid van een ringwalburg uit de Vroege Middeleeuwen is omringd door vragen, waarop de archeologie in de toekomst mogelijk een antwoord weet.¹

Evident zijn de middeleeuwse kastelen zoals Brederode. Ook de archeologische aspecten van de fortificaties van de Stelling van Amsterdam en de Atlantikwall verdienen de nodige aandacht. De eerstgenoemde linie dateert uit de periode van de opkomende industrialisatie en werd ingericht tot het voeren van militaire strijd naar de nieuwste strategische inzichten.

c. Het rituele landschap

Aan de stichting van de vroegmiddeleeuwse kerk in Velsen-Zuid ging een lange periode vooraf waarin de mens op andere wijze vorm gaf aan religieuze behoeften, al dan niet in het kader van dodenverzorging. Grafheuvels en offerplaatsen (zoals ter plaatse van het zuidelijk bedrijfsterrein Velsbroek) vanaf de Steentijd tot in de Romeinse Tijd getuigen daarvan.

Voor het Oer-IJ gebied is onderzocht op welke locaties prehistorische offerplaatsen te verwachten zijn.² Deze plaatsen bestaan vaak uit 'natte' lage plekken in het landschap waar in die tijd voorwerpen zijn gedeponeerd (zoals menselijke of dierlijke botten, houten stokken en metalen voorwerpen). De onderzochte offerplaatsen hielden verband met zoet water en lagen meestal op zicht- of loopafstand van een nederzetting of akkers/weides. Zij kwamen vaak voor samen met aardwerken als grafheuvels en wallen. Locaties waar we offerplaatsen

kunnen verwachten, zijn in de toenmalige veen- of moerasgebieden, poelen en langs de randen van strandwallen, in kreken, rivierbeddingen en lage delen van het Oer-IJ. In de loop der tijd verschoof de voorkeur naar andere plaatsen die men geschikt vond als offerplaats.

d. Het buitenplaatsen landschap

Voor in de 17de en 18de eeuw vormde Velsen en omgeving een waar lustoord voor vermogende stedelingen, waaronder burgemeesters van Haarlem en Amsterdam. Zij gaven vorm aan klassieke idealen over het landleven en beheersing van de natuur. Daarbij speelde de presentatie van status en rijkdom een belangrijke rol. Sommige van de aanwezige middeleeuwse kastelen werden in deze periode verbouwd tot buitenplaats. Bij de buitenplaatsen was de samenhang tussen huis en tuinaanleg van groot belang. Deze droeg bij aan het prestige en vergrootte de status. Een brede strook die was ingeklemd tussen de binnenduinrand en het Wijkermeer werd grotendeels omgevormd tot een waar elitelandschap.

Alhoewel veel van deze pracht nog deel uitmaakt van het huidige landschap zijn de meeste sporen uitsluitend in de bodem bewaard gebleven. De vrijetijdsarcheologen van de AWN hebben belangrijke onderzoeksresultaten behaald bij zowel Beeckestijn als Waterland. Een voor archeologen bijzondere buitenplaats was Papenburg, nabij de Hagelingerweg, in het gebied Groeneveen. De bewoner hiervan had in de eerste helft van de 18de eeuw onder meer een grote collectie Griekse en Romeinse oudheden verzameld. Na zijn overlijden is dit deel van de collectie overgebracht naar Leiden waar ze de basis vormde voor het Rijksmuseum voor Oudheden en nog steeds te bewonderen is.

e. Het industriële landschap

De eerst bekende uiting van een zekere vorm van industrie zijn de steenbakkerijen langs de voormalige oever van het Wijkermeer, waar in de Late Middeleeuwen vermoedelijk de bakstenen voor de kerk van Velsen en/of het Huis Brederode zijn gebakken. Brandlagen van de veldbrandovens werden teruggevonden aan de landzijde van de oude Velserdijk, tussen de Boterdijkweg en de Noord Spaarndammer Polder, op het Evenementen-terrein Oosterbroek, het gebied waar jaarlijks Dance Valley plaats heeft.

De blekerijen waren onderdeel van het (proto-)industriële productieproces van linnen in de 17de eeuw en later. De schuren, de droogbergen en met name de bleekvelden met gietsloten zijn als grote structuren ruimtelijk bepalend geweest voor het aanzien en het landschapsgebruik. In Santpoort-Zuid werd hierbij dankbaar gebruik gemaakt van reeds in de 16de eeuw afgezande gronden waardoor het landschap al een grote ingreep had ondergaan. Een opmerkelijk relict hiervan is de zogenaamde stijlwand ten oosten van de Vinkenbaan.

De aanleg van het Noordzeekanaal en de zeesluizen in de tweede helft van de 19de eeuw en het begin van de 20ste eeuw veroorzaakte niet alleen een ruimtelijk, maar ook een psychologisch (schok)effect. De voor de aanleg noodzakelijke structuren en elementen kunnen ook tot het industriële landschap worden gerekend, zelfs wanneer het als ongewenst of tijdelijk werd gezien, zoals het kanaalgraversdorp 'de Heide'. Deze elementen, maar ook de vanwege het kanaal tot ontwikkeling gekomen industrieën, hebben tot nu toe slechts beperkte archeologische aandacht gekregen, maar winnen de laatste tijd terecht in toenemende mate aan belangstelling.

4. Inhoudelijke toelichting op de Beleidskaart Archeologie Velsen

Bewoningsgeschiedenis van Velsen

De ondergrond van het kustgebied in onze omgeving bestaat uit strandwallen: lange stroken zand, evenwijdig aan de kustlijn en afgezet door de zee. De meest oostelijke strandwal bij het dorp Spaarnwoude is de oudste en als zodanig als eerste aardkundige monument in Noord-Holland aangewezen. Telkens kwam er aan de zee kant een strook strandwallen bij. Bovenop deze ondergrond kwam bodemlaag na bodemlaag. Vanaf de Steentijd tot in de Middeleeuwen nam de hoogte van het maaiveld toe. Klei van overstromingen, stuifzand uit de zee en groeiende veenlagen aan de landzijde dekten de sporen van mensen af, telkens opnieuw. Het resultaat was een opeenstapeling van landschappen, vele meters dik.

De gestapelde landschappen lagen in en nabij het Oer-IJ en op de strandwallen en strandvlaktes, waarbij akkers, woonplaatsen en offerplekken uit prehistorie, Romeinse tijd en Vroege Middeleeuwen aanwezig waren. Maar ook twee Romeinse forten (Velsen 1 en Velsen 2) en relatief veel kastelen en buitenplaatsen maken hiervan deel uit.

Deze resten zijn vaak nog in uitstekende staat doordat ze door de tijd heen zijn afgedekt. Vooral onder de duinen kunnen nog veel onbekende oudheidkundige resten verwacht worden. Daar staat tegenover dat ook veel verloren is gegaan door meanderingen van het Oer-IJ en door verstuing. Ook de aanleg van het Noordzeekanaal en de industrialisatie en verstedelijking, vooral aan de noordzijde van het kanaal, heeft een deel van de neerslag van het Velsens verleden verstoord.

De strandwallen zijn vrijwel steeds in gebruik geweest als bewoningslocatie, als akker en als weg, waarbij de bevolkingsdichtheid fluctueerde. Andere delen van het landschap werden in gebruik genomen op momenten dat het landschap dat mogelijk maakte, voor bijvoorbeeld beweiding, als weg of rituele plaats of bewoning. Dat was afhankelijk van natuurlijke omstandigheden als vernatting, verdroging en het ontstaan van verstuingen of oeverwallen, maar natuurlijk ook van het wereldbeeld en politieke- en eigendomsverhoudingen.

Behalve door de doorgaans niet zichtbare resten in het bodemarchief wordt het karakter van de gemeente Velsen bepaald door in het landschap nog zichtbare overblijfselen van de ontwikkeling in de afgelopen eeuwen. Met name de vele buitenplaatsen uit de 16e - 19e eeuw en de vorming van de jonge duinen (het huidige duingebied) spelen hierin een belangrijke rol.

Daarnaast dragen de moderne ontwikkelingen vanaf de tweede helft van de 19e eeuw, met de aanleg van het Noordzeekanaal en de toenemende bebouwing, evenals ingrijpende gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog, in sterke mate bij aan het huidige veranderlijke karakter van de gemeente.

Neolithicum

De oudste menselijke sporen in zuidelijk Kennemerland zijn ontdekt aan de rand van de Westbroekplas, in het laatst gebouwde gemeentedeel Velserbroek. Deze gaan terug tot 2800 jaar voor het begin van onze jaartelling: de Late Nieuwe Steentijd. In de hierop volgende Bronstijd en IJzertijd breidde het landgebruik en de bijbehorende bewoning zich steeds verder uit in westelijke richting. Nieuwe generaties vestigden zich met enige vertraging langs de opgeschoven kustlijn. Wanneer kort na het begin van de jaartelling de Romeinen hun wereldrijk willen uitbouwen tot aan het Oer-IJ, in de verwachting daarna heel Germania te veroveren, laten zij sporen achter die tot aan onze huidige kust reiken.

De Nieuwe Steentijd staat bekend als het Neolithicum. Tijdens het Midden Neolithicum leefden er in Velsen mensen die wij rekenen tot de Vlaardingengroep (Vlaardingencultuur: 3500-2900 v.Chr.). Dit was een groep die gelijktijdig leefde met de mensen van de Trechterbekercultuur, bekend van de hunebedden, in het noorden en oosten van Nederland. Resten van de Vlaardingengroep worden gevonden in Zuidwest-Nederland en het rivierengebied. De vindplaats in Velserbroek uit ca. 2800 v.Chr. (ontdekt tijdens de aanleg van de Westbroekplas) is tot nu toe de noordelijkste vindplaats in het strandwallengebied. Deze bevond zich op de noordelijke uitloper van de zogenaamde strandwal van Haarlem.

Bijzonder aan de Vlaardingengroep is dat jagen en verzamelen voor deze mensen veel belangrijker is geweest dan voor de hoofdzakelijk boerensamenlevingen in de omgeving. Dit was mogelijk omdat het landschap in West-Nederland heel divers was en rijk aan voedselbronnen en hout. De strandwallen waren bebost en de brakke terreinen tussen de strandwallen waren heel geschikt om vee te weiden. Er waren onder meer stranden, wadden en kwelders, rivieren met oeverwallen, moeras met open water, rietlanden en broekbossen en terrei-

nen met loofbos. Kort voordat de eerste bewoners zich hier vestigden, verplaatste de monding van de grote hoofdgeul van het Oer-IJ zich noordwaarts, waardoor grote delen van Velsens oudste strandwal onaangetast bleven. Van het huidige Bloemendaal liep de geul voortaan richting Beverwijk. Op dat moment stond de geul nog niet in verbinding met de Rijn, maar als gevolg van de getijden overstroomde het lage deel van het landschap tweemaal daags vanuit de nieuwe opening bij Castricum.

De bewoners maakten goed gebruik van materialen uit de omgeving. De vondsten uit deze periode bestaan uit diverse soorten werktuigen van vuursteen, aardewerk potten en spinklosjes. Vuursteen zal zijn aangevoerd uit België of Limburg. Persoonlijke versiering kwam voor in de vorm van barnstenen kralen en doorboorde dierlijke tanden. Ook werd been en gewei gebruikt om bijvoorbeeld priemen en beitels van te maken. Met plantaardige vezels werden fuiken en manden gemaakt. Hout werd gebruikt voor huizen, allerlei voorwerpen als boten en peddels, bogen en natuurlijk ook als bouwhout en brandstof. Het lijkt er op dat niet bij alle nederzettingen van de Vlaardingengroep sprake was van akkerbouw ter plaatse. Of deze mensen hier permanent woonden is daarom niet duidelijk. Het kan ook zo zijn dat de groep, of delen van de gemeenschap, in verschillende jaargetijden naar steeds andere plaatsen trokken om daar te jagen, planten te verzamelen en vis te vangen of om vee te weiden. Men hield runderen en varkens en ook wel schapen of geiten en joeg op bijvoorbeeld edelhert, ree en wild zwijn.

Op dezelfde locatie in de Velserbroekpolder, op het noordelijk uiteinde van de strandwal van Haarlem, werden ook sporen van bewoning gevonden uit een periode van 300 tot 400 jaar later. Het gaat hier om bewoning die behoorde bij de Enkelgrafcultuur. Naast resten van een houten constructie (bouwwerk?) werden een geploegde akker, pootafdrukken van runderen en een vuurstenen pijlpunt aangetroffen.

De mensen hebben hier een tijd geleefd, waarbij akkerbouw en veeteelt hun belangrijkste bron van bestaan was, dit werd aangevuld met natuurlijke bronnen uit de omgeving.

De kustlijn schoof tijdens het Neolithicum op naar het westen. Rond 2750 v.Chr. was de westkust van Nederland vrijwel helemaal gesloten door strandwallen met lage duinen, maar de monding van het Oer-IJ bleef open³. Ten westen van de strandwal van Haarlem, waarvan de mensen van de Vlaardingengroep en Enkelgrafcultuur het noordelijke uiteinde hadden benut, vormde zich op de plaats van het tegenwoordige Santpoort een nieuwe kustlijn. Rond 2400 v.Chr. bleek hoe dichtbij de zee nog was, toen tijdens een zeer zware storm de kust werd doorbroken en er een kilometer grote waaier van kustzand ontstond in het uiterste oosten van Velserbroek. De hoogste delen hiervan zouden ruim tweeduizend jaar een belangrijke rol spelen in het leven van opeenvolgende generaties bewoners. Ook de strandwallen zijn in het landschap nog lang goed herkenbaar geweest en staken enkele meters boven de omgeving uit. Langs deze ruggen lagen nattere zones met venen en meren. Tussen de wallen lagen strandvlaktes met daarachter een groot areaal veen, dat zich steeds verder uitbreidde.

Bronstijd

Richting het oosten strekte zich een groot veenmoeras uit dat vrijwel heel Laag Nederland bestreek. Op de strandwallen ontstonden duinen, maar na verloop van tijd vielen ook zij ten prooi aan erosie door verstuiving. Hierdoor ontstond op de flanken ervan en in de omringende laagvlaktes een duidelijk herkenbare bodemge-laagdheid, waardoor op achtereenvolgende niveaus sporen uit diverse tijden bewaard bleven. Aan het eind van het Neolithicum en het begin van de Bronstijd werden de ploeg en het wiel geïntroduceerd, waardoor het bewerken van de aarde en het transport sterk verbeterd werden. Rond 2300 v.Chr. kwam ook metaalbewerking op. De economie was vanaf dat moment gebaseerd op zelfvoorziening in een gemengd boerenbedrijf.⁴

Onlangs zijn bij onderzoek vanwege de aanleg van een calamiteitenboog (A22/A9) ten zuiden van de Wijkertunnel de restanten van twee houten boerderijen uit de Midden-Bronstijd (1400-1000 v.Chr.) gevonden. De boerderijen lagen ongeveer 100 meter uit elkaar aan de oever van het Oer-IJ. Het gaat om woonstalhuizen van ongeveer 20 bij 6 á 7 meter waarbij ook gebruiksvoorwerpen zijn aangetroffen. Nederzettingen bestonden waarschijnlijk uit verspreide boerderijen waarin een gezin met andere familieleden, zoals ooms, tantes en groot-ouders (extended family) samen woonden.

De vele vondsten en sporen uit de Bronstijd bewijzen een permanente bewoning. Zo zijn er meerdere vindplaatsen aangetroffen langs de zuidwestelijke oevers van het Oer-IJ. Maar ook aan de oostkant van de strandwal bij Oud Velsen, in Driehuis en in Santpoort-Zuid is bewoning uit die tijd gevonden. Verschillende lagen met resten uit deze tijd werden boven elkaar gevonden in een profiel (dwarsdoorsnede) langs het Noordzeekanaal. In meerdere van deze lagen werden ploegsporen en hoefafdrukken van vee waargenomen door leden van de AWN. Onder de vondsten bevonden zich vuurstenen werktui-

Spits (vuursteen) 2500-2000 v.Chr. vindplaats Westlaan, Velserbroek.

*Hurkgraf van man uit het Laat-Neolithicum
2500-2000 v.Chr. vindplaats Westlaan Velsbroek.*

Later is er een schedel (of hoofd) van een kind bijgezet in de heuvel en is de heuvel verhoogd. De grafheuvel bleef lange tijd zichtbaar in het landschap en werd gebruikt bij rituele handelingen.

Rond 1400 v. Chr. werd opnieuw een grafheuvel opgeworpen, op een afstand van circa 200 meter ten westen van de eerdere grafheuvel. De man hierin werd op de rug begraven met een smal bronzen zwaard aan de rechterzijde en links naast het hoofd een met graveringen versierde en uitzonderlijk grote bronzen bijl; een statussymbool. Bij het hoofd lagen ook twee gouden sieraden; in elkaar gewonden spiralen die als haarsieraad dienden. De grafheuvel bevond zich op het toenmalige erf van een boerderij met schuur. Hiervan zijn de paalkuilen in de vorm van plattegronden bewaard gebleven. Ook elders in Velsbroek zijn boerderijen uit deze periode opgegraven, waardoor Velsen uitzonderlijk rijk voorzien is van vindplaatsen uit een periode van twaalf eeuwen waarvan elders langs de kust maar weinig bekend is.

IJzertijd

Behalve strandwallen en uitgestrekte duinzandpakketten die daar vandaan over het achterland stoven, bleven ook de zuidwestelijke IJ-oever aantrekkelijke woongebieden. De hier gelegen oeverwallen boden plaats aan boerderijen en akkers. Ook het veengebied was bewoonbaar mits het goed werd ontwaterd en dit lijkt in het Oer-IJ gebied het geval te zijn geweest in enkele perioden tussen de 8e en 2e eeuw v.Chr.

In de voormalige polder Buitenhuizen werd een woonstalhuis uit deze periode opgegraven, waar een gemengd bedrijf werd uitgeoefend. Ook plaatsen in het veen waar nog de toppen van oudere zandlichamen boven de omgeving uitstaken, zoals in Velsbroek, werden benut voor het boerenbedrijf. Vee en mens woonden onder één dak in zogenaamde driebeukige woonstalhuizen. Men leefde in heel kleine nederzettingen van één tot drie boerderijen. Er lijkt ook weinig hiërarchisch verschil te zijn geweest tussen de nederzettingen. Bij de Spanjaardsberg in Santpoort zijn de resten van een schuurachtig bouwsel uit de Midden-IJzertijd aangetroffen in een terrein dat daarvoor als akker in gebruik was; dat past bij het beeld van nederzettingen die regelmatig verplaatst werden binnen een bepaald areaal. Er zijn vijf bewoningsperiodes aangetroffen, daterend tussen circa 400 en 200 v.Chr.

Aan de Maasstraat in IJmuiden werden op 4 meter diepte de restanten gevonden van een boerderij uit de Midden-IJzertijd (rond 300 v.Chr.). In de nabijgelegen Vechtstraat zijn in het duinzand zeven akkerlagen uit dezelfde periode waargenomen. Zo'n veelal sterk afwisselende gelaagdheid van duinzand, venige lagen en akkers is een

gen (zoals schrabber en pijlpunt), wikkeldraadaardewerk (2000-1800 v.Chr.) en bewerkt bot waaronder het 'sieraad van Velsen'.

Bovenop deze bodemlaag bevond zich een laag met 'Hilversum-Drakenstein'-aardewerk (1800-1100 v. Chr.). Ook hierin zijn sporen van akkers (ploegsporen) en palen gevonden, evenals vondsten als een benen priem, vuursteenafval, pijlschijven en schrabbers, aardewerk en bewerkt bot (waaronder kralen). Verderop is een laag met 'Laren'-aardewerk onderzocht. Het onversierde aardewerk is niet beter te dateren dan Midden-Bronstijd (1800-1100 v.Chr.). De ploegsporen onderin van bijna elke laag wijzen op een permanente bewoning.

Vanaf het Laat-Neolithicum tot en met de Vroege Bronstijd werd in ieder geval een deel van de doden in grafheuvels begraven. Wat er met de andere stofelijke overschotten gebeurde, is niet bekend. Uit Velsen zijn uit deze periode tenminste vijf grafheuvels bekend. Alle vijf lagen ze in Velsbroek: drie in het uiterste noorden, de overige twee aan de zuidzijde. Het meest zuidelijke graf in Velsbroek (datering 2000-1700 v.Chr.) is de laatste rustplaats van een man die in hurkhouding in een grafkuil was begraven. Voorafgaand aan zijn begrafenis waren zijn voeten afgezet.

Het graf was afgedekt met een deksel van boombast en een lage heuvel met een doorsnede van ongeveer 18 meter. Er zijn geen bijgiften aangetroffen.

IJzertijdhuis met tuin, Velsbroek. Foto Wim Bosman.

bewijs van het dynamische karakter van het kustgebied en de rol van de mens daarin. Er hebben voortdurend veranderingen plaatsgevonden: duinen werden weggeblazen, waardoor windafwaarts gelegen lagere delen van het landschap vaak met meters zand werden opgevuld, in nattere terreinen werd veen gevormd (*Monumenteel* 2). Langs de duinrand won men op grote schaal veen om de schrale akkers op het duin te verrijken. Het dynamische landschap moet van de bewoners voortdurende aanpassing hebben gevraagd. Zo werd aan de Lange Nieuwstraat in IJmuiden een door mensen opgehoogd moerassig terrein gevonden, waarschijnlijk met de bedoeling om er een akker op aan te leggen. Hier is het er uiteindelijk niet van gekomen met als belangrijkste reden dat er een metersdik pakket duinzand over waaide (*Monumenteel* 10). Ook het in stand houden van wegen zal inspanning hebben gekost. De bevolkingsdichtheid in vrijwel het gehele kustgebied van Nederland nam in de eerste eeuw v.Chr., aan het einde van de IJzertijd, sterk af, behalve in het gebied ten noorden van het Oer-IJ. De bevolking concentreerde zich daar in een kleiner aantal, wat grotere nederzettingen.

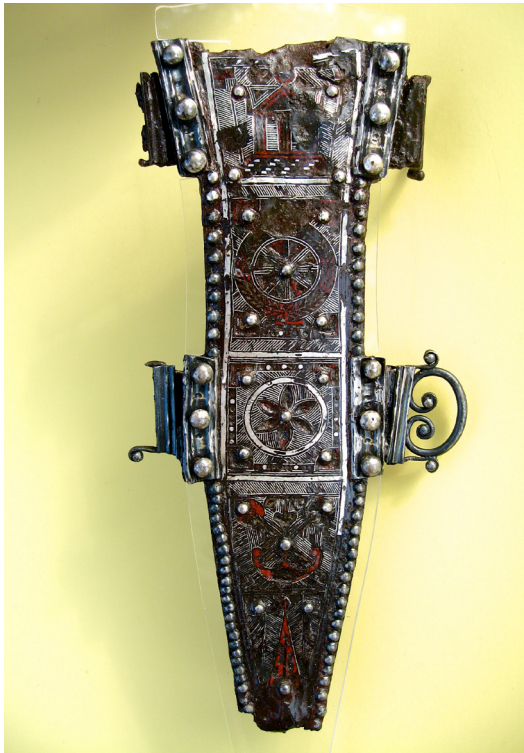
Tijdens de prehistorie werd veel van het dagelijkse leven bepaald door op zelfvoorziening gerichte economie. Daarnaast blijkt dat er uitgebreide uitwisselingsnetwerken bestonden. Men had de beschikking over voorwerpen en grondstoffen die moeten zijn aangevoerd uit omliggende landen tot aan Midden-Europa of Scandinavië aan toe. In Velsbroek is ook de neerslag van rituele handelingen bewaard gebleven. Het wijst op een wereldbeeld waarbij seizoenen, goden en mogelijk hemellichamen een belangrijke rol spelen. Natte plekken als poelen, meren en moerassen waren locaties waar tijdens de gehele prehistorie allerlei voorwerpen als offergave gedeponereerd werden. Mogelijk werden deze gezien als plaatsen waar een doorgang was tussen deze wereld en die van de goden. Dergelijke plaatsen worden niet vaak aangetroffen bij archeologisch onderzoek en zijn vooral te vinden bij grootschalige onderzoeken, waarbij ook wordt gegraven op locaties waar geen nederzettingssporen verwacht worden.

De belangrijkste 'rituele' vindplaats is gelegen in de zuidwesthoek van Velsbroek ter hoogte van het huidige PWN kantoor. Hier was een laagte in een verdrinken duinlandschap vanaf de Vroege IJzertijd in gebruik als offerplaats. In de eerste periode werden ruim twintig balken uit de gebintconstructie van een boerderij opnieuw bewerkt en in een lijnvormig patroon in open water gedeponereerd. Later zijn er lijnvormige structuren van bewerkte jeneverbessen neergelegd en vastgezet met staken. De poel verlandde en op de bodem legde men een 'langbed' aan: een tussen twee greppels gelegen 7 tot 8 meter breed terrein van circa 103 meter lang werd opgehoogd met grond uit de greppels, achtereenvolgens afgedekt met takken, die weer zijn afgedekt met plaggen. Aan het ene eind van het monument zijn drie eikenhouten palen geplaatst. Rond het monument zijn deposities aangetroffen van menselijk en dierlijk bot en voorwerpen van aardewerk, gewei en metaal. Na een fase waarin de laagte met water was opgevuld (twee menselijke dijben werden daarin gedeponereerd) stootte die poel weer dicht met zand, waarna er opnieuw een monument werd aangelegd. Het oude was niet meer zichtbaar, maar deze locatie was blijkbaar nog steeds bekend. In de Late IJzertijd/Vroege Romeinse Tijd zijn

op verschillende momenten wallen aangelegd of wallen vervangen. Het laatste voorbeeld van een dergelijke structuur bestond uit twee zandwallen van minstens 120 meter lang, bedekt met plaggen, waarbij de tussenruimte was gevuld met wit zand. De totale breedte was circa 1,5 meter. Ook rond dit monument zijn deposities aangetroffen.

Romeinse Tijd

In 49 v. Chr. werd de zuidelijke helft van Nederland, tot aan de Rijn, bij het Romeinse rijk ingelijfd. De eerste eeuw daarna staat vooral in het teken van het ontstaan van een nieuw evenwicht en verdere Romeinse veroveringen, daarna is er ruimte voor ontwikkeling. Het noordelijke deel van Nederland blijft 'vrij', maar niet zonder slag of stoot. Over en weer waren er aanvallen en moest bijvoorbeeld belasting betaald worden aan de Romeinse overheersers.

Dolkschede, Velsen 1. Foto Wim Bosman.

Van de inheemse bewoning uit de Romeinse Tijd in Velsen is nog weinig bekend omdat de middelen ontbraken om de verkregen gegevens nader uit te werken. Bij het jarenlang documenteren van een groot aantal sleuven voor rioolvervanging zijn in oostelijk IJmuiden en het aangrenzende Driehuis uitgestrekte cultuurlandschappen met boerderijen, akkers en wegen uit deze periode waargenomen. Op het Hoogoventerrein is in de jaren '60 van de vorige eeuw een aantal boerderijen uit de Late IJzertijd-Romeinse Tijd opgegraven. De bevolking bleek in die tijd last te hebben van zowel stuifzand als kwelwater. Ten oosten van de strandwallen was het veengebied waarschijnlijk vrijwel onbewoonbaar, behalve op die plekken waar door het Oer-IJ een goede ontwatering was of waar stroomruggen voorhanden waren. In Velsersbroek zijn hiervan meerdere voorbeelden bekend die nog op publicatie wachten. Tot nu toe is door gebrek aan middelen alleen het onderzoek van de inheemse boerderijen op het terrein van Tata Steel (voorheen Hoogoventerrein) uitgewerkt.

Velsen is bezocht door de Romeinen; het Romeinse leger heeft aan de oever van het Oer-IJ in Velsen zelfs tweemaal een fort aangelegd, als een vooruitgeschoven post. Dit was het meest noordelijke fort op het Europese vasteland.

Velsen 1, het oudste fort, werd gebruikt tussen 15 en 28 na Christus. De hier aangelegde legerbasis met haven was onderdeel van het plan om noordelijk Germania te veroveren of in ieder geval te controleren. Mogelijk vertrokken hiervandaan boten naar Eems en Wezer om troepen naar Germania te vervoeren. Het fort was aanvankelijk een driehoekig terrein van circa 1 ha, verdedigbaar door een wal van aarde en hout met een gracht. Er staken aanlegsteigers voor boten het water in. In een latere fase werd het fort verdubbeld in omvang en trapeziumvormig. Voor de wal werden drie grachten gegraven. Nog later werd een uitbreiding aangelegd met twee grachten buiten de wal. Naast dit hoofdterrein was er een omgracht werkgebied. De haven werd tijdens het gebruik van het fort diverse keren aangepast en uitgebaggerd.

Er zijn weinig resten van gebouwen aangetroffen binnen het fort, wat er samen met de grote hoeveelheden houten tentharingen op wijst dat de manschappen in tenten woonden. Binnen het fort zijn resten gevonden van waterputten, militair materiaal, inheems aardewerk en andere gebruiksvoorwerpen. Het einde van het fort wordt gekoppeld aan de opstand van de Friezen in 28 n. Chr. De aanleiding was een conflict over de belasting, welke in runderhuiden betaald moest worden. Hierna trokken de Romeinen zich tijdelijk terug tot de Rijn, maar rond het jaar 39 werd een nieuwe poging gedaan en kwam het tweede fort tot stand. In het kader van het programma Odyssee is in 2016 het boek "Rome aan de Noordzee" van Arjen Bosman verschenen.

Omdat in verband met de beschermde status als rijksmonument maar een klein deel van het tweede fort werd opgegraven, is hiervan minder bekend. Het lag eveneens aan het Oer-IJ, zij het in dit geval ter hoogte van de Velsertunnel, maar de locatie van het te verwachten havenbekken is nog niet afdoende onderzocht. Ook dit fort is maar korte tijd gebruikt. Op keizerlijk bevel werd de rijksgrens in het jaar 47 vastgesteld op de Neder-Rijn en moesten de soldaten zich terugtrekken. Langs de Neder-Rijn werd een snoer van forten aangelegd die tot het einde van de Romeinse Tijd de grens (Limes) vormde en het toenmalige Nederland economisch, militair-strategisch en cultureel doorsneed. In het Romeinse deel ten zuiden van de Rijn ontstonden vooral in de periode

80-180 n. Chr. grotere dorpen en zelfs kleine steden. Er was een militaire infrastructuur en de samenleving werd minder egalitair.

Een bijzondere en rituele plek (bekend offerplaats Velsersbroek B6) uit deze tijd is de locatie waar de weg over de strandwal van Haarlem naar de strandwal van Santpoort loopt. Het is een relatief droge zandtong over de destijds moerassige vlakte tussen de strandwallen waarin vele voorwerpen zijn gedeponeerd. Een deel van de voorwerpen dateert uit de IJzertijd, maar is mogelijk eveneens in de Romeinse Tijd achtergelaten. Het betreft een aantal metalen voorwerpen: onderdelen van wapens, complete gereedschappen, fibulae, armbanden en munten.

De zandtong drong vele tientallen meters het moeras binnen. Het vormde een kwetsbare landbrug tussen de vaste zandbodem onder Velsen en de Haarlemse strandwal. Aan de westzijde ervan waaierden karrensporen uit in alle windrichtingen.

Vroege Middeleeuwen

Aan het begin van de Vroege Middeleeuwen bestond het oostelijke deel van de kustzone nog uit brede stroken strandwallen, onderling gescheiden door strandvlaktes en bedekt met lage duinen. Dichter bij zee, (wat Velsen betreft vanaf de lijn Santpoort - Velsen-Noord) was het strandwallenlandschap al geheel toegedekt met metersdikke stuifzandpakketten met een beperkt reliëf. De oppervlakte van het uitgestrekte veengebied ten oosten daarvan bevond zich op een aanzienlijk hoger niveau dan tegenwoordig het geval is. Het veen is sindsdien namelijk meters gedaald.

Het IJ stond niet meer westwaarts via het zeegat bij Castricum in verbinding met de zee, maar oostwaarts via Flevomeren/ Zuiderzee en het Vlie; er was nog geen Wijkmeer. Aan het eind van de Romeinse Tijd en het begin van de Vroege Middeleeuwen is er waarschijnlijk sprake van een aanzienlijke afname van de bevolking, het was een onrustige periode: de "Grote Volksverhuizing". Uit die tijd zijn er bewoningssporen waargenomen in het duingebied Groot Olmen bij Bloemendaal. Meer zuidelijk, rond Katwijk, is vastgesteld dat er toen in het duingebied op grote schaal verstuingen plaatsvonden, maar in Velsen en omgeving was dat ongetwijfeld later, namelijk de 8ste eeuw (zie opgraving Groot Olmen). Na deze periode met weinig bewoning groeide de bevolking weer en in de eerste eeuwen daarna concentreerden de nederzettingen zich op de goede landbouwgronden die zich op het zand bevonden.

Het grondgebied van Velsen was in de Vroege Middeleeuwen onderdeel van het Friese rijk, dat grofweg de Nederlandse kuststrook en delen van Utrecht omvatte. Het Friese rijk en het veel grotere Frankische rijk, dat daar ten zuiden en oosten van lag, hadden onderling veel gewapende conflicten, waarbij de grenzen nogal eens verschoven. Het Frankische rijk was nauw verweven met de kerk. Onder Karel Martel, hofmeier van het Frankische rijk, werd het zuidelijk deel van Frisia veroverd, waarbij ook Velsen onder Frankisch gezag kwam. In die tijd blijkt zich hier koningsgoed te bevinden. Velsen werd toen tijdelijk een grensgebied, waarvandaan het Christelijke geloof onder de Friezen verspreid werd. Willibrord en Bonifatius waren de bekendste missionarissen; zij kwamen vanuit Engeland om de Friezen te bekeren.

In een oorkonde uit circa 722 werd voor het eerst melding gemaakt van een kerk in Velsen. Het betreft een kleine houten voorganger van de huidige Engelmunduskerk in Oud Velsen (= Velsen-Zuid). De kerk was één van de oudst bekende kerken van West-Nederland en één van de vijf moederkerken die het klooster Echter-nach in Holland bezat.

Brederodekapel Engelmunduskerk, AWN 1968.

Ruïne van Brederode.

Het huidige kerkgebouw dateert uit de 12de eeuw, maar sindsdien zijn er aan de kerk verscheidene aan- en verbouwingen geweest. Waarschijnlijk was het aanvankelijk een houten zaalkerkje, daarna kwam een tufsteen bouwphase, waarna bouwdelen in baksteen werden opgetrokken. Bij een opgraving (1966-1968) aan de zuidwestzijde van de huidige kerk werden zeer oude graven gevonden. Of er verband bestaat tussen dit grafveld en het oudste kerkje is niet duidelijk. Mogelijk stond het oorspronkelijke kerkgebouw elders, waarbij met name aan het terrein van het tweede Romeinse fort wordt gedacht. In de 14de en 15de eeuw was de kerk een bedevaartsoord van betekenis, vanwege de relikwieën van de heilige Engelmundus.

Uit documenten blijkt al in de Vroege Middeleeuwen het bestaan van villa Adrichem (deze werd in 722 aan Willibrord geschonken), waarschijnlijk betrof het een nederzetting bestaande uit een domeinhof met bijbehorende hoeves. Dit is het mogelijke koningsgoed, waarvan wordt vermoed dat de kern (de vroomhoeve) in de Breesaap of in de buurt van de watertoren aan de Wijk aan Zeeërweg in IJmuiden gelokaliseerd moet worden.

Van de vroegmiddeleeuwse bewoning in het kustgebied is relatief weinig bekend, zowel archeologisch als via schriftelijke bronnen. In de loop van de 9de eeuw vonden bij Wijk aan Zee verstuingen plaats ⁵. Bij Groot Olmen, net over de gemeentegrens met Bloemendaal, zijn bewoningssporen aangetroffen uit de 5de tot en met de 9de eeuw, die aan het oppervlak kwamen nadat men het duinzand had laten stuiven in het kader van natuurontwikkeling. De sporen bevonden zich op een hoogte van circa 4,5 meter boven NAP. Deze opgraving leverde een belangrijke bijdrage aan onze kennis. Er zijn resten van verscheidene boerderijen opgegraven, waarvan de opgegraven plattegrondtypen uit de 5de en 6de eeuw nog onbekend waren in Nederland. Ook is er een aantal gebouwen uit de eerste helft van de 8ste eeuw aangetroffen: de periode van kerstening en de overgang van het Friese naar het Frankische rijk.

Het is waarschijnlijk dat de aangetoonde verschillen in bouwstijl tussen de gebouwen iets met deze culturele verandering te maken hebben. Het onderzoek heeft aangetoond dat al vóór het midden van de 8ste eeuw de inrichting van het landschap en de verkaveling al behoorlijk vast lag. Een boerderij die vervangen werd, werd op dezelfde plaats herbouwd, tenzij dat door veranderde omstandigheden niet meer kon. De politieke organisatie in die tijd heeft een weerslag op de verdeling en het gebruik van de grond. Het hofstelsel werd ingevoerd en grond werd verdeeld onder edelen en kerk waardoor de domeinhoven ontstonden. Deze bezaten een centrale hof (vroomhoeve) met hoeves (boerderijen en land) van de horige boeren, die naast hun eigen land ook het land van de vroomhoeve bewerkten en ander diensten leverden.

Bij de aanleg van de sluizen bij het Noordzeekanaal is in 1866 een vroegmiddeleeuwse goudschat gevonden. Verschillende andere vondsten rond Velsen-Zuid, Driehuis en Santpoort wijzen eveneens op bewoning vanaf de 6ste eeuw. Aan de Vechtstraat in IJmuiden zijn akkerlagen aangetroffen die niet nauwkeuriger te dateren zijn dan uit het eerste millennium; deze kunnen dus uit de Vroege Middeleeuwen dateren (*Monumenteel 2*).

In de kuststreek is (in ieder geval vanaf de 9ste eeuw) bewoning vaak geconcentreerd op of rond een geest: een ovale landstrook op een strandwal, waarlangs aan beide zijden een pad of weg loopt. De geest was omringd door kleine walletjes en werd vooral gebruikt voor akkerbouw. De lager gelegen gronden rondom de geest werden vooral als weiland benut, met hooiland in de nattere delen van het landschap. De woningen verplaatsten zich in de loop der tijd van verspreid op de geest gelegen naar de wegen rondom de geest. Tevens was er een beweging van bewoning in buurtschappen met een kerk tussen de bijbehorende buurtschappen, naar dorpvorming rond een kerk.

Tot hoever in het verleden het ontstaan van de dorpen teruggaat is niet bekend, mogelijk tot in de Vroege Middeleeuwen. Maar het lijkt er op dat de meeste huidige dorpen dateren uit de Volle Middeleeuwen⁶. De geesten zijn vaak nog zichtbaar in het stratenpatroon. Over de strandwallen liepen doorgaande wegen, doorgaans Herenweg genoemd, die tot voor kort de hoofdwegen waren van noord naar zuid door Holland. Deze liepen vaak langs de geesten op die strandwallen. In Velsen zijn de geesten Hofgeest, Velserhei of Velsergeest (tussen Driehuis en Oud Velsen), Arengeest en Smalengeest bekend. Minder zichtbaar is de middeleeuwse bewoning buiten de geesten. De ouderdom van de bewoning op de geesten is niet bekend, maar zal in het geval van de Velsergeest waarschijnlijk teruggaan tot de 5de eeuw.

Rond 800 n.Chr. begon een deel van de kuststrook opnieuw te verstuiven en in de daarop volgende eeuwen werden de hoge duinen gevormd zoals we die tegenwoordig aantreffen. Een deel van het opgestoven zand zal afkomstig zijn geweest van strandwallen of van zand dat oorspronkelijk voor de huidige kust lag. Na millennia van kustuitbouw werd deze nu geërodeerd en teruggeslagen. De verstuingen en vorming van duinen zorgden er voor dat akkers en bewoningsplaatsen niet meer bruikbaar waren en de bewoning zich verplaatste naar meer beschutte plekken.

In de 9de eeuw verzwakte het Frankische gezag en werd ook Kennemerland herhaaldelijk aangevallen door Noormannen. De Viking Rorik uit het Deense Jutland was in die periode (841-882) gezaghebber in delen van het huidige Nederland, waaronder Kennemerland. In Velsen is mogelijk een ringwalburg aangelegd ter verdediging. Over de positie hiervan bestaat nog onduidelijkheid. Door de verzwakking van het centrale gezag kwam de macht in handen van lokale krijgsheren en uiteindelijk werden de graven van Holland machthebber. Omstreeks dezelfde periode kwamen veenontginningen op gang, waarbij nieuwe arealen landbouwgrond in gebruik werden genomen met verspreide bewoning (hoevenzwermen).

Vanaf de strandwallen van Kennemerland werd het veengebied ten oosten daarvan ontgonnen. In de gemeente Velsen gaat het dan om de broeklanden (Velserbroek, Oostbroek en de randen van het Wijkermeer). De ontginningen vlak langs de strandwal waren moeilijk te ontwateren. Permanente bewoning was dan ook nauwelijks mogelijk. Deze gebieden waren waarschijnlijk vooral als hooi- en weilanden in gebruik. Ten oosten van de huidige gemeente lagen ook veengebieden (inclusief Assendelft en reikend tot en met Sloten aan toe) die vanuit Velsen ontgonnen zijn. Hier bevond zich hellingveen dat wel droog genoeg was om te bewonen. Zo zijn in de polder Buitenhuizen (nu recreatiegebied Spaarnwoude) resten van huizen uit de 10de /11de eeuw aangetroffen op het veen. Hoewel één van de onderzochte huizen vermoedelijk niet erg lang in gebruik is geweest, heeft men diverse keren de vloer opgehoogd en de indeling van het huis veranderd. Bijzonder aan deze vindplaats is dat er nog delen van het huis (liggers en vlechtwerkwanden) bewaard zijn gebleven. Vaak is van deze vroege veenbewoning weinig meer over dan enkele kuilen en wat aardewerk.

Velserbroek werd in de eerste helft van de 12de eeuw in schriftelijke bronnen genoemd. In de Zuidspaarndamerpolder is bij de aanleg van het recreatiegebied Spaarnwoude een deel van een 11de /12de eeuwse boomstamkano aangetroffen. Waarschijnlijk werd deze gebruikt voor het transport van graan of stro of stro en turfblokken. Ter hoogte van de skiheuvel zijn veldovens en honderden kleiwinputten gevonden. Het is aannemelijk dat hier bakstenen werden gebakken. Ook deze zullen per schip zijn vervoerd, maar hiermee zijn we al in de Late Middeleeuwen.

Late Middeleeuwen

In de 12de en 13de eeuw veranderde het landschap van Noord-Holland sterk. Door de veenontginningen en de daarmee gepaard gaande maaiveldafval konden kleine watergangen uitgroeien tot meren, waaronder het Haarlemmermeer en het Wijkermeer, en werd het land kwetsbaar bij overstromingen vanuit de zee. In de 12de eeuw spoelde bij stormvloed veel veen tussen het Flevomeer, West-Friesland en Friesland weg en werd de Zuiderzee sterk vergroot. Het IJ veranderde van een vrijwel dichtgegroeide restgeul in een aanzienlijke, aan zwakke getijden onderhevige en brakke verbinding met de Zuiderzee, het Haarlemmermeer, en het Wijkermeer tot aan Castricum en Heiloo. Om het water in toom te houden werden dijken aangelegd, waaronder de Velserdijk. Hoogstwaarschijnlijk waren het overstromingen uit deze periode of kort daarna waardoor de minder diep gefundeerde structuren van de Romeinse havens bij de voormalige forten verloren zijn gegaan.

Vanaf die tijd werden er in Kennemerland meer dan dertig kastelen, burchten en versterkte huizen gebouwd. Het waren centrale punten van bestuur, rechtspraak en agrarisch beheer. Ze kwamen vaak voort uit oude do-

meinhoven en lagen langs de randen van de strandwallen. Voor belangrijke geslachten waren ze een middel van representatie. Deze geslachten gebruikten de duinen als hun jachtgebied. Een bijzonder verschijnsel is de zogenaamde 'hertenheining', een hekwerk dat het grofwild binnen de duinen moest houden en dat zich uitstrekte vanaf kasteel Brederode naar het noorden, tot aan het kasteel van Egmond. Deze heining wordt aan het eind van de Middeleeuwen vermeld. Welke vorm het had is niet bekend, maar dat er archeologische sporen van bewaard gebleven zijn is wel te verwachten, ze zijn alleen nog niet aangetroffen. Van de boerenbevolking zijn in Velsen resten gevonden in de vorm van laatmiddeleeuwse boerderijen.

Nieuwe tijd

De archeologie van de Nieuwe Tijd (16de-20ste eeuw) is de afgelopen decennia steeds meer in de belangstelling gekomen. Ondanks de aanwezigheid van kaarten en veel schriftelijke bronnen in de archieven, blijkt archeologisch onderzoek van vindplaatsen uit deze periode toch vaak belangrijke nieuwe informatie op te leveren. Zo is de archeologie van de Tweede Wereldoorlog zich tot een apart onderzoeksgebied aan het ontwikkelen.

In de loop van de 16de eeuw ontstond de behoefte van vermogende burgers uit de steden om (geheel naar klassiek ideaal) een buitenplaats te bezitten (toen meestal 'hofstede' genoemd). Hiermee konden zij hun rijkdom etaleren en kennissen en verwanten ontvangen in een stijl die bij hun status paste. De aanwezigheid van een uitgestrekte tuin en landerijen was daarbij onmisbaar. In de 17de en 18de eeuw zette deze trend zich in versterkte mate voort. Zowel vanwege het arcadische landschap als de goede bereikbaarheid over water vanaf Amsterdam (via IJ en Wijkermeer) was Velsen zeer geliefd en verzeen er tal van buitenplaatsen.

Beeckestijn is daarvan een goed bewaard gebleven voorbeeld. De afgelopen jaren zijn grote delen van de tuinen gerestaureerd, waaraan vaak archeologisch onderzoek vooraf ging. Hierdoor kon worden bewezen dat de desbetreffende elementen wel degelijk aanwezig zijn geweest en het dus niet een reconstructie maar een restauratie betrof. Sommige buitenplaatsen zijn ontstaan uit boerderijen in bezit van stedelingen, die een deel van het jaar op het platteland doorbrachten, of uit blekerijen en op locaties waar zand werd afgegraven en verkocht voor het ophogen van bouwterreinen in steden.

Het arcadische landschap van de buitenplaatsen

Kenmerkend voor Velsen en omgeving is het grote aantal historische buitenplaatsen. Vanaf de 17de eeuw werd het natuurschoon in dit gebied ontdekt door de stedelijke elite, vooral vanuit Amsterdam en Haarlem. Men liet in de 17de en 18de eeuw in de binnenduinrand en op de oude strandwallen buitenplaatsen bouwen. Vooral aan de rand van het voormalige Wijkermeer vinden we nog altijd een groot aantal buitenplaatsen. De hier gelegen reeks buitenplaatsen is doorsneden en aangetast door de aanleg van het Noordzeekanaal en de drooglegging van het Wijkermeer, maar is nog deels herkenbaar. Veel van de buitenplaatsterreinen kennen een lange geschiedenis van bouw, verbouw, sloop, samenvoegingen en splitsingen.

De buitenplaats bestond vaak uit verschillende gebouwen, woongebouwen, maar ook uit stallen, een orangerie, een boerderij, koetshuis, tuinen en bospercelen etc. Waar het gaat over bestaande buitenplaatsen is over het algemeen sprake van een voornaam gebouw dat bewaard is gebleven. De overige onderdelen van de buitenplaats zijn vaak verdwenen of niet meer herkenbaar. In de bodem van buitenplaatsen en landgoederen zijn resten van gebouwen en van het gebruik van het terrein als nuts- of siertuin, akker of bleekveld te verwachten. Een hoge dichtheid aan sporen is vooral te verwachten op het erf, waar zich het hoofdgebouw en bijgebouwen bevonden. De resten kunnen informatie leveren over het gebruik en de ruimtelijke, bouwkundige en tuinarchitectonische ontwikkeling van het terrein, en het dagelijkse leven op de buitenplaats of het landgoed. Op de terreinen van nu nog bestaande landgoederen en buiten-

GEZICHT IN DE HOFSTEDEN VELSERBEEK

plaatsen heeft relatief weinig recente bodemverstoring plaatsgevonden, waardoor in deze terreinen relatief gawe sporen te verwachten zijn uit de periode Prehistorie - Middeleeuwen.

Aan vele buitenplaatsen was een economische activiteit verbonden, waarbij de opbrengsten van boerderijen, moestuinen, boomgaarden, hakhoutpercelen, kassen en zandafgravingen van belang waren. Bij de buitenplaatsen met blekerijen vormde het bleken van textiel een onderdeel van een proto-industrieel vervaardigingsproces. Aan het einde van de 16de eeuw en in de 17de eeuw waren blekerijen een belangrijke nering in Velsen, in het bijzonder in de beide gemeentedelen Santpoort, deel uitmakend van de befaamde Haarlemmer Bleek.

Het ging bij de blekerijen om het bleken van ruw linnen (of lijnwaad) of garen, maar bij minder in aanzien staande bedrijven ook om kleding. Bij het bleekproces, dat twee tot drie maanden in beslag kon nemen, was het primaire doel om de in het weefsel aanwezige ongewenste kleurstoffen en onreinigheden te verwijderen. Daartoe werd het linnen eerst geweekt in grote houten kuipen, waarna het werd gespoeld met water, voorzichtig uitgewrongen en op rol- of kruiwagens naar de bleekvelden gebracht om te drogen. Daarna vond het logen plaats door het linnen meerdere keren in een ketel te verhitten, waarna het op de bleekvelden werd uitgelegd in het zonlicht. Het werd regelmatig met helder duinwater besproeid afkomstig uit gietsloten.

De volgende stap was het toepassen van melkzuurbaden in melkkuipen, waarbij dagenlange gisting een onderdeel was van het proces. Na goed spoelen en uitlekken werd het linnen gezeept, gewassen, uitgespoeld en opnieuw geloofd, gebleekt en gemelkt, waarna het blauwen kon beginnen met behulp van kobalt. Tenslotte werden het garen en linnen naar de droogberg gebracht, een hoger gelegen duin, waar het op hangpalen kon drogen.

Een blekerij bestond uit een looghuis met kuipen en ketels, en bleekvelden, doorsneden met bleek- of gietsloten. Er was helder stromend water nodig voor het spoelen van de stof. Ze werden vooral gevestigd langs de binnenduintrand. De afgegraven zandgronden – het zand werd gebruikt voor de stadsuitbreidingen van Haarlem – bleken een goede ondergrond voor de aanleg van bleken te zijn. Om de bleekvelden droog en daarmee schoon te houden, werden in het voorjaar slechte plekken met zoden uit de duinen bijgewerkt en het veen eventueel met zand opgehoogd. In de 18de eeuw liep dat sterk terug door de invoering van nieuwe technieken. Rond het Wijkermeer waren buitenplaatsen aangelegd die duidelijk met een zichtlijn op het meer georiënteerd waren. Twee daarvan lagen aan de Hofgeesterweg, terwijl de overige langs de Heerenweg gesitueerd waren. Achter de buitenplaatsen die direct op het Wijkermeer uitkeken, ontstond een tweede rij buitenplaatsen die ietwat hoger in het landschap lagen, zodat het meer toch zichtbaar was. Ook de aanwezigheid van duinrellen heeft een structurende rol gespeeld bij de ontwikkeling van de buitenplaatsen.

Een tweede groep buitenplaatsen in Velsen lag langs de binnenduintrand. De buitenplaatsen en hun tuinen veranderden in de loop der tijd van omvang door uitbreiding en nieuwe trends alsook door verkoop, aankoop, overerving en samenvoeging en deling van terreinen. De in deze nota aangegeven grenzen tussen de terreinen zijn dus enigszins arbitrair.

In 1865 werd de spoorlijn Haarlem-Uitgeest aangelegd en verrees het eerste Velsense station in Santpoort-Zuid. Vanwege de goede bereikbaarheid voor forensen uit Amsterdam en Haarlem ontstond er in de directe omgeving van het station, aan de Vinkenbaan en Duinweg of Duivelslaan, woonbebouwing in de vorm van landhuizen en villa's.

Het Noordzeekanaal en het ontstaan van IJmuiden

Door de aanleg van het Noordzeekanaal is het aanzien van het gebied rond Velsen en Beverwijk sterk veranderd. Er ontstond een tweedeling in het landschap en omdat het kanaal het water uit de aangrenzende terreinen wegtrok, vielen duinrellen droog en raakten de daarmee samenhangende kavelbegrenzings in onbruik. Ook de tuinen met sierbegroeiing en beplantingen van de buitenplaatsen werden zwaar op de proef gesteld. Het doel van de kanaalanleg was het verkorten van de verbinding van de Amsterdamse haven met de Noordzee, bovendien was het een werkverschaffingsproject. Voor wat Velsens grondgebied betreft is het kanaal grotendeels handmatig aangelegd tussen 1865 en 1872. De arbeiders werden gehuisvest in een dorpje van hutten en barakken, genaamd "de Heide". Het kanaal is in de loop der tijd ter hoogte van Oud Velsen enkele keren verbreed en bij de monding werden steeds grotere sluizen aangelegd. Tegelijk met de aanleg van het kanaal werden grote delen van het IJ ingepolderd, waaronder het Wijkermeer.

Rond het kanaal ontstonden industrie en havens, met aan de zuidzijde het stadsdeel IJmuiden en aan de noordzijde Velsen-Noord. Met name het vestigen en de expansie van de Hoogovens Staal fabrieken (het huidige Tata Steel) en aanverwante industriële ondernemingen heeft vanaf 1918 een groot beslag gelegd op het gebied van de voormalige duinvlakte Breesaap en de buitenplaatsen aan de noordzijde van het kanaal. De gemeente wordt door het Noordzeekanaal in tweeën gedeeld en heeft zelfs bij de verbredingen van het kanaal het overgrote deel van de bebouwde kom van Oud Velsen moeten opgeven. Het noordelijke deel van de gemeente wordt vooral gekenmerkt door bebouwing en (zware) industrie, terwijl in het zuidelijke deel het oude landschap van duinen, buitenplaatsen en dorpskernen in belangrijke mate is behouden. Het verband van de buitenplaatsen met het Wijkermeer is verdwenen.

Het karakter van de gemeente is door de verbinding met de Noordzee drastisch veranderd. De havenstad IJmuiden ontstond, bestaande uit Oud- en Nieuw-IJmuiden (begin 20de eeuw aan elkaar gegroeid). Voor de aanleg van de stadsdelen werden duinen afgegraven en geëgaliseerd. Ook de aanleg van de Stelling van Amsterdam tussen 1880 en 1914 heeft een deel van het karakter van Velsen bepaald. De verdedigingslinie met forten, dijken, schootsvelden en inundatiegebieden heeft duidelijk zichtbare landschappelijke ingrepen opgeleverd, alleen al doordat sommige delen van de gemeente daarna niet meer bebouwd mochten worden.

Het Kustfort IJmuiden verdedigde de toegang tot het Noordzeekanaal en behoort tot de grootste en sterkste forten van Nederland. Dit fort lag aanvankelijk op een landtong, maar is door de aanleg van de Noordersluis op een eiland komen te liggen. Andere onderdelen van de Stelling van Amsterdam binnen de gemeente Velsen zijn: de Positie van IJmuiden en enkele delen van de positie bij Spaarndam, zoals het Fort benoorden Spaarndam met een frontwal en een deel van de liniewal. Door de landschappelijke omstandigheden was inundatie hier niet goed mogelijk. Daarom werden ter compensatie extra voorzieningen aangelegd, zoals wallen en geschutopstelplaatsen.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog veranderden ingrepen vooral rond IJmuiden de plaats in de "Festung IJmuiden" als onderdeel van de Atlantikwall. Grote schootsvelden werden vrijgemaakt door sloop van hele stadsdelen en talrijke bunkers werden aangelegd. Het oude kustfort was in de Festung opgenomen en er lag een grote Schnellbootbunker aan de haven.

Kustfort Forteiland, IJmuiden.

Begripsbepalingen

Aardkundig monument: door de provincie beschermd terrein met waardevolle kenmerkende geologische structuren.

Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN): digitale kaart waarop de NAP-hoogte van het landschap kan worden bestudeerd; kan soms belangrijke aanvullende informatie opleveren over (potentiële) archeologische vindplaatsen of landschapselementen.

Arcadisch: Landelijk-idyllisch.

Archeologie: historische wetenschap die zich ten doel stelt inzicht te verwerven in alle facetten van menselijke samenlevingen uit het verleden door middel van het systematisch opsporen en interpreteren van materiële overblijfselen die in of op de bodem bewaard zijn gebleven.

Archeologische begeleiding: de registratie van vondst- en spoorgegevens van een vindplaats, zonder dat daarbij sprake is van het aanleggen van sleuven of putten of het uitgraven van grondsporen. De begeleiding wordt uitgevoerd tijdens bodemversturende activiteiten die om niet-archeologische redenen plaatsvinden en waar gegronde redenen zijn om aan te nemen dat archeologische waarden aanwezig zouden kunnen zijn.

Archeologische opgraving: archeologische ontsluiting van een vindplaats met als doel de informatie te verzamelen en vast te leggen die nodig is voor het beantwoorden van de in het Programma van Eisen verwoorde onderzoeksvragen en het behalen van de onderzoeksdoelstelling.

Archeologische waarden: alle overblijfselen, voorwerpen en andere sporen van de mens uit het verleden in hun oorspronkelijke context, waarvan het behoud en de bestudering relevante archeologische kennis oplevert.

ARCHIS: landelijk archeologisch informatiesysteem dat wordt beheerd door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE).

AWN: vereniging van vrijwilligers in de archeologie. Bij het ontstaan deze vereniging is vanuit Velsen een belangrijke bijdrage geleverd.

Bevoegde overheid: de overheid die voor wat betreft de archeologie een archeologisch beleid vaststelt, het selectiebesluit neemt en in voorkomende gevallen het Plan van Aanpak, het Programma van Eisen laat opstellen en/of ermee instemt en/of deze impliciet goedkeurt. Deze goedkeuring geldt tevens voor het archeologisch rapport dat het resultaat is van een (vorm van) archeologisch onderzoek.

Bodemarchief: de bodem met de zich daarin bevindende archeologie.

Booronderzoek: zie Inventariserend Veldonderzoek.

Broekbos: bos gelegen op broekland.

Broekland: laag en drassig land.

Bronstijd: archeologische periode vanaf circa 2.000 tot 800 v.Chr. Kenmerkend is het gebruik van brons (naast stenen gereedschappen) en het nog ontbreken van ijzer.

Bureauonderzoek: het verwerven van informatie, aan de hand van bestaande bronnen, over bekende of verwachte archeologische waarden binnen een onderzoeksgebied, omvattende de aard en de omvang, de datering, gaafheid en conservering en de relatieve kwaliteit daarvan; maar ook de mate waarin die waarden nadelig gevolgd zullen ondervinden van de beoogde planontwikkeling.

Cultuurhistorische Waardenkaart (CHW): kaart van de provincie Noord-Holland waarop de waardevolle archeologische, historisch-geografische en historisch-(steden)bouwkundige elementen zijn aangeduid. De kaart signaleert en informeert en is bedoeld als bron van inspiratie in de ruimtelijke ontwikkeling.

Domeinhof: landgoed uit de vroege middeleeuwen dat een hoeve had als centrum en werd geëxploiteerd door middel van horigen, die goederen en diensten moesten leveren aan de domeinheer.

Duinrel: gegraven ondiepe watergang waarin kwelwater uit de duinen kan afstromen naar het lager gelegen land.

Ex situ: Latijnse uitdrukking die 'van zijn plaats' betekent. In de archeologie wordt met ex situ een object of context bedoeld die zich niet meer in zijn originele omgeving bevindt.

Fibula: mantelspeld.

Flevomeer: oude benaming van het huidige IJsselmeer.

Geest: ovale landstrook op een strandwal, waarlangs aan beide zijden een pad of weg loopt; de geest was omringd door kleine walletjes en werd vooral gebruikt voor akkerbouw.

Geomorfologie: de wetenschap die de vormen van het landschap en de processen die bij het ontstaan daarvan een rol spelen of hebben gespeeld, bestudeert.

Germania: deel van het Romeinse rijk in de lage landen, dat zich uitstreckte langs de Rijn.

Hellingveen: veengebied dat voorafgaand aan de ontginning geleidelijk vanaf de rand omhoog liep.

Hofstelsel: vroegmiddeleeuws systeem van grootgrondbezit bestaande uit in het landschap gelegen domeinhoven.

In situ: Latijnse uitdrukking die 'in plaats of op zijn plaats' betekent. In de archeologie wordt met in situ een object of context bedoeld dat niet verplaatst is uit zijn oorspronkelijke omgeving.

Informatiekaart Landschap en Cultuurhistorie (ILC): provinciale kaart met informatie over landschapstypen, aardkundige waarden, cultuurhistorische objecten, archeologische verwachtingen en structuurdragers als molens, militaire structuren en historische dijken.

Inventariserend veldonderzoek (IVO): door middel van waarnemingen in het veld verwerven van informatie - aanvullend op het bureauonderzoek - over verwachte archeologische waarden binnen een plangebied. Bedoelde waarnemingen zijn: veldinspectie en oppervlaktekartering, grondboringen en proefsleuven. Het onderzoek dient zo te worden uitgevoerd dat het niet destructiever is dan noodzakelijk. Daartoe is het IVO onderverdeeld in een verkennende, karterende en waarderende fase. Het resultaat van het IVO is een rapport met een waardering, en een (selectie)-advies, aan de hand waarvan de bevoegde overheid een gefundeerde beleidsbeslissing ('selectiebesluit') moet kunnen nemen.

Karteren: vorm van archeologisch vooronderzoek waarbij systematisch gezocht wordt naar aanwijzingen voor de aanwezigheid van archeologische vindplaatsen binnen het plangebied.

Kleiwinputten: putten die in de bodem achterbleven nadat men klei had gewonnen.

Koningsgoed: bezitting van de koning; te Velsen bevond zich in de vroege middeleeuwen een belangrijk koningsgoed.

Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA): in de archeologische beroepsgroep geldende normen en kwaliteitseisen voor uitvoeringswerkzaamheden, zoals door het Centraal College van Deskundigen vastgelegd in een handboek. De KNA is bedoeld als verplicht kader voor alle instellingen en personen die werkzaamheden uitvoeren in het kader van de archeologische monumentenzorg in Nederland. Het gaat daarbij onder meer om: veldonderzoek, opgraven, registreren, deponeren van vondsten en de archeologische begeleiding van projecten. De norm is ontwikkeld door een commissie van archeologen en maakt deel uit van een systeem van kwaliteitszorg.

Mengwoelen: methode van bodemverbetering waarbij door diepploegen een in agrarisch opzicht 'verstoringde' laag in de bodem wordt doorbroken om een hogere opbrengst te verkrijgen van een perceel land.

Neolithicum (Late Steentijd): archeologische periode vanaf circa 4.900 tot 2.000 v.Chr. Kenmerkend is het gebruik van stenen gereedschappen en het nog ontbreken van metalen.

Oer-IJ: moderne benaming van een oude zijtak van de Rijn, die in de omgeving van Velsen lag en omstreeks het begin van de jaartelling dicht raakte.

Oeverwal: hoger gelegen natuurlijke afzetting langs een waterloop, bestaande uit zand en klei.

Plan van Aanpak (PvA): een door de archeologische opdrachtnemer op te stellen plan voor de uit te voeren werken waarmee beoogd wordt aan de vereisten zoals geformuleerd in het Programma van Eisen te voldoen. Een Plan van Aanpak voor een booronderzoek formuleert zowel de eisen waaraan het onderzoek moet voldoen als de geplande uitvoering van de werkzaamheden.

Programma Odyssee: vanuit het rijk gefinancierd programma om nog niet uitgewerkte en gepubliceerde opgravingen uit voorafgaande decennia alsnog te bewerken.

Programma van Eisen (PvE): door een gekwalificeerd archeoloog opgestelde kennisgeving van de bevoegde overheid aan de initiatiefnemer, waarin probleem- en doelstelling van de te verrichten werkzaamheden op een archeologische vindplaats worden gegeven, alsmede formulering van de daaruit af te leiden eisen met betrekking tot het uit te voeren werk. Aan een gravend archeologisch onderzoek moet altijd een PvE ten grondslag liggen dat is bekrachtigd door de bevoegde overheid. Het PvE stelt het kader voor ontwerp en uitvoering. In de KNA zijn de normen vastgelegd waaraan een PvE voor archeologisch onderzoek moet voldoen.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE): overheidsinstelling die verantwoordelijk is voor het behoud en de duurzame ontwikkeling van archeologische waarden, gebouwde monumenten en cultuurlandschappen. De RCE is de uitvoerende dienst van de minister van OCW.

Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB): voormalige overheidsinstelling die verantwoordelijk was voor behoud en onderzoek van archeologische waarden. De ROB is in 2006 opgegaan in de RCE.

Ringwalburg: aarden burcht uit de vroege middeleeuwen, bestaande uit een rondlopende aarden wal met een gracht daar omheen.

Selectiebesluit: een gemotiveerd besluit van de bevoegde overheid tot het al dan niet behouden van een bepaalde archeologische waarde, gebaseerd op een selectieadvies en (meestal) leidend tot het al dan niet, of onder voorwaarden, verlenen van een omgevingsvergunning.

Sleufloos draineren: methode van aanbrengen van drainageslangen waarbij de grond minimaal geroerd wordt en er geen sleuf hoeft te worden open gegraven.

Strandvlakte: laaggelegen deel van het landschap tussen twee strandwallen.

Strandwal: hoger zandige gelegen rug in het landschap, doorgaans evenwijdig aan de kustlijn, ontstaan door afzettingen vanuit de zee, waarop door wind lage duintjes zijn ontstaan.

Stroomrug: hoger gelegen strook in het landschap ter plaatse van een voormalige natuurlijke waterloop, ontstaan uit de oeverwallen ter weerszijden daarvan samen met de op natuurlijke wijze afgezette vulling (bestaande uit zand en klei) van die waterloop.

Trechterbekercultuur: samenhangend cultureel complex uit de prehistorie, vernoemd naar de trechtervorm van het aardewerk van deze cultuur.

Verkennen: het eerste archeologische veldonderzoek binnen een plangebied, om de globale bodemopbouw vast te stellen en om aanwezigheid en aard te bepalen van eventuele bodemverstoringen.

Verstoorder: de initiatiefnemer van het project dat tot bodemverstoringende activiteiten leidt die archeologische waarden zouden kunnen bedreigen.

Vlaardingencultuur: samenhangend cultureel complex uit de prehistorie, vernoemd naar de eerst aangetroffen vindplaats waar deze cultuur herkend werd.

Wikkeldraadaardewerk: prehistorisch aardewerk dat is versierd met indrukken van een draad, door deze vóór het bakken om de pot te wikkelen.

Woonstalhuis: boerderij waarbij mensen en dieren onder één dak leven.

IJzertijd: archeologische periode vanaf circa 800 v.Chr. tot het begin van de jaartelling. Kenmerkend is het gebruik van ijzer.

Literatuur en overige geraadpleegde bronnen

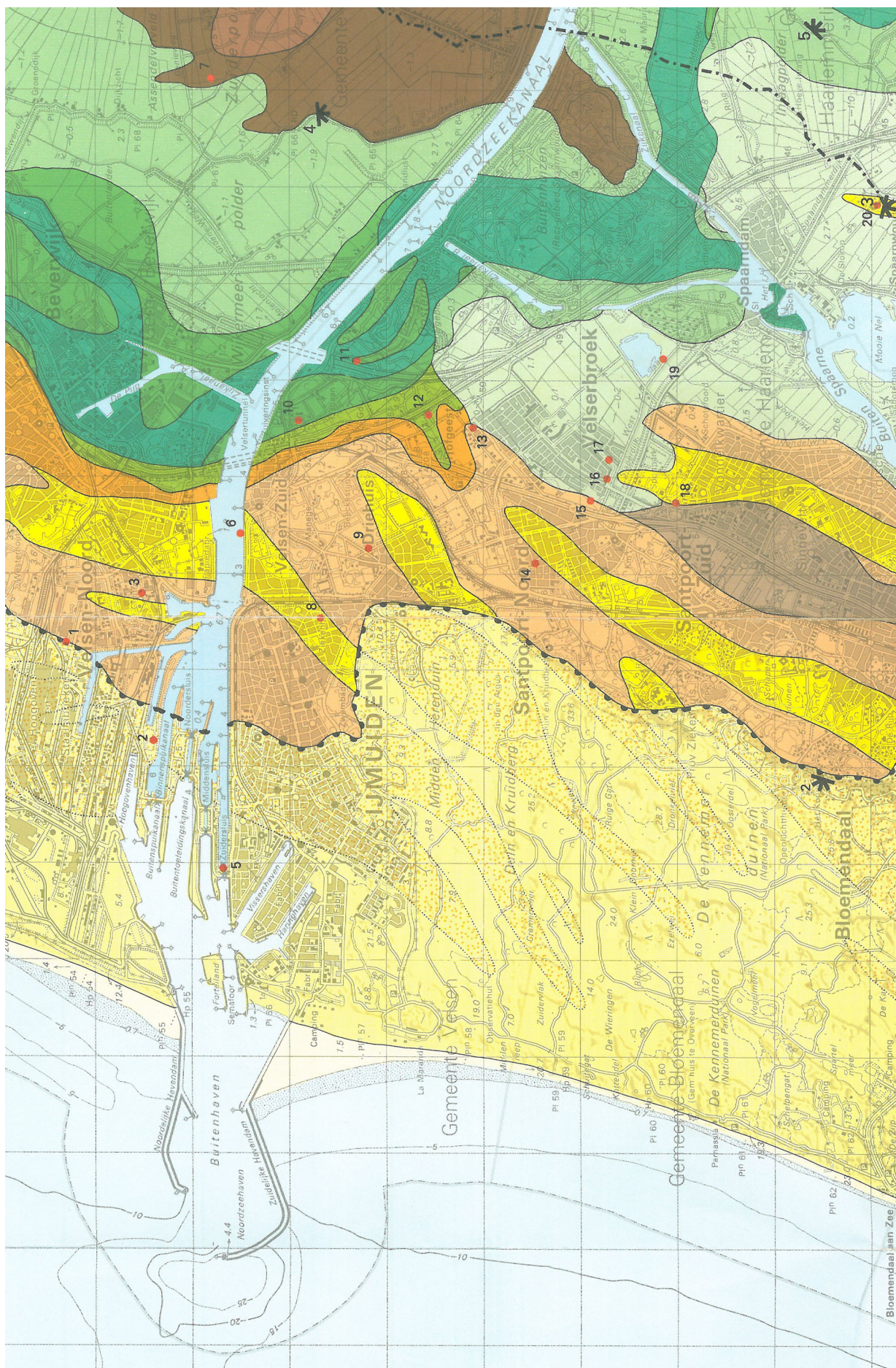
- Aar, J. A. /M. N. J. Lucassen, 1992: *Driehuis, Velserbroek en de Zuid- en Noord- Spaarndammerpolder, Monumentencommissie Velsen*. Meppel
- Albers, L. H., 1984: *Landgoederen van Zuid-Kennemerland; Inventarisatie en beschrijving van cultuurhistorische aspecten van de tuinen, parken en bossen*. Amsterdam
- Bazelmans, J./H. Weerts/M. Van der Meulen, 2011: *Atlas van Nederland in het Holoceen. Landschap en bewoning vanaf de laatste ijstijd tot nu*, Amersfoort
- Bertram, C., 2005: *Noord-Hollands arcadia; ruim 400 Noord-Hollandse buitenplaatsen in tekeningen, prenten en kaarten uit de Provinciale Atlas Noord-Holland*. Alphen aan de Rijn
- Besteman, J. C./ P. Floore/ J. Mink, 1993: *Verdwenen dijken verdwijnen*. Haarlem
- Bloemers, J. H. F. et al., *Wisselende seizoenen en verborgen landschappen: Wetland archeologie in de Velserbroek*. Haarlem
- Bont, C. de, 2008: *Vergeten land: ontginning, bewoning en waterbeheer in de westnederlandse veengebieden (800-1350)*. Wageningen, 381-385
- Bosman, A. V. A. J., 2012: "... castello cui nomen Flevum" *Westerheem* 6, jrg 61, december 2012, 357-369
- Bosman, W., 2010: *Holland op zijn schoonst. Bleeknijverheid aan de voet van de Westnederlandse kustduinen*, z.pl.
- Bosman, W., 2012: *Strandwal of geen strandwal, en wat dan nog?* *Westerheem* 6, jrg 61, december 2012, 338-348
- Cock, J. K. 1980 (ongewijzigde herdruk van 1965): *Bijdrage tot de historische geografie van Kennemerland in de Middeleeuwen op fysisch-geografische grondslag*. Groningen
- Dijkstra, M. P. F., 2011: *Rondom de mondingen van Rijn & Maas: Landschap en bewoning tussen de 3e en 9e eeuw in Zuid-Holland, in het bijzonder de Oude Rijnstreek*. Leiden
- Geest, J. van/ R. Sierksma, 2002: *Verloren Uitzicht, Bloei en teloorgang van het Wijkermeer*. Amsterdam
- Gein, A. van/ J.A. Bakker, 2005: Hunebedbouwers en steurvisser, Midden-neolithicum B: trechterbekercultuur en Vlaardingengroep. In Louwe Kooijmans et al. (eds) 2005: *Nederland in de Prehistorie*. Amsterdam, 281-306
- Heeringen, R. van, 2005: Op zompig veen en stuivend zand Nederzettingen in West-Nederland. In Louwe Kooijmans et al. (eds): *Nederland in de Prehistorie*. Amsterdam, 581-596
- Koenen, B./J. Morren/ F. Schweitzer, 2003: *Midden-Kennemerland in de Vroege en Hoge Middeleeuwen*, Hilversum
- Kok M.S.M., 2008: *The homecoming of religious practice: An analysis of offering sites in the wet low-lying parts of the landscape in the Oer-IJ area (2500 BC- AD 450)*. Rotterdam
- Koning, J. de, 2012: *Onder het Stuifzand, overstoven vroegmiddeleeuwse nederzettingen bij Bloemendaal Hollandia* reeks 400. Zaandijk
- Louwe Kooijmans et al. (eds), 2005: *Nederland in de Prehistorie*. Amsterdam
- Misset, C., 2010: *Canon van Kennemerland, De geschiedenis van Kennemerland in 27 verhalen*. Alkmaar
- N. N.1998: *Uittreksel monumentenbeschrijving Positie bij Spaarndam 1998*. Bureau Monumenten en Archeologie, Provincie Noord-Holland, Haarlem
- N. N.2010: *Leidraad Landschap en Cultuurhistorie, ontwikkelen met ruimtelijke kwaliteit*. Haarlem
- N. N.: *Landschapsbeleidsplan Velsen*. Velsen
- N.N. 2010: *Structuurvisie Noord-Holland 2040, Kwaliteit door veelzijdigheid*. Monumenteel halfjaarlijkse gemeentelijke nieuwsbrief met actuele informatie over monumenten, archeologie en cultuurhistorie; Publiekszaken gemeente Velsen
- Numan, A. M., 2005: *Noord-Hollandse kerken en kapellen in de Middeleeuwen ca. 720-1200 : een archeologische, bouwhistorische en historische inventarisatie*. Zutphen
- Numan, A., 2012: Het archeologisch onderzoek in en om de Engelmunduskerk te Velsen-Zuid. *Westerheem* 6, jrg 61, december 2012.338-348
- Speet, B., 2014: *Historische atlas van Kennemerland, Hart van Holland*. Nijmegen
- Venetien, J. van, 1975: De Velserhaven van 1657 tot in de 19de eeuw. In Gemser, H. et al *Een kerk en een hand vol huizen; grepen uit de geschiedenis van het dorp Velsen*. Velsen
- Vermast, H., 2012: Een zoektocht naar het verhaal achter een tekening van Calkoen. *Westerheem* 6, jrg 61, december 2012, 338-348
- Vermast, H., 2013: De pottenstapels van Hoogovens. *Westerheem* 64
- Vink, J. / W. Bosman 2012: De ontdekking van Velsens Vroege Bronstijd. *Westerheem* 6, jrg 61, december 2012, 338-348
- www.molendatabase.org
- www.sam-limburg.nl
- www.rijksoverheid.nl
- www.sikb.nl
- www.vvvijmuidenaansee.nl

Noten

- ¹ Velsen wordt in de 11de eeuw ook wel Velisinburch genoemd. De ligging hiervan wordt gezocht ter plaatse van het Pontplein in het Noordzeekanaal waar op de oudste kadastrale minuut een deels cirkelvormige percelering te zien is. Een andere mogelijke locatie zou het gebied rond de kerk van Velsen-Zuid kunnen zijn. Dijkstra 2011.
- ² Kok 2008.
- ³ Atlas van Nederland in het holoceen.
Bosman, W. en C. Soonius, 1990: Bronstijdboeren met hun schapjes op het droge in Velsen, in: Westerheem, 39, 1-6.
- ⁴ Bosman, W., 1996: Velsbroek plandelen H&K, Velsen.
- ⁵ Opgraving boerderij, onderzoek T. van de Berg en publicatie S. Comis
- ⁶ Dijkstra 2011
- ⁷ De contour is op advies van W. Bosman iets aangepast.
- ⁸ www.molendatabase.org
- ⁹ www.molendatabase.org
- ¹⁰ Van Venetien 1975.
- ¹¹ De Atlantikwall is een kustverdedigingslijn die doorloopt van Noorwegen tot aan Spanje. Hij is gebouwd tussen 1943 en 1945 en bestaat uit een samenhangend geheel van gewapend betonnen bunkers, batterijen, schuilplaatsen etc. Bovendien zijn er voorzieningen voor de behuizing van manschappen en alles wat daarmee samenhangt, zoals sportvoorzieningen en een kantine. De Atlantikwall is een structuurdrager van provinciaal belang (zie de Leidraad Landschap en Cultuurhistorie) en de geldende beleidslijn is: Behouden van de Atlantikwall in totale samenhang.
- ¹² De lijst is voor een groot deel gebaseerd op de website www.buitenplaatseninnederland.nl

Bijlage 1

Geologische kaart

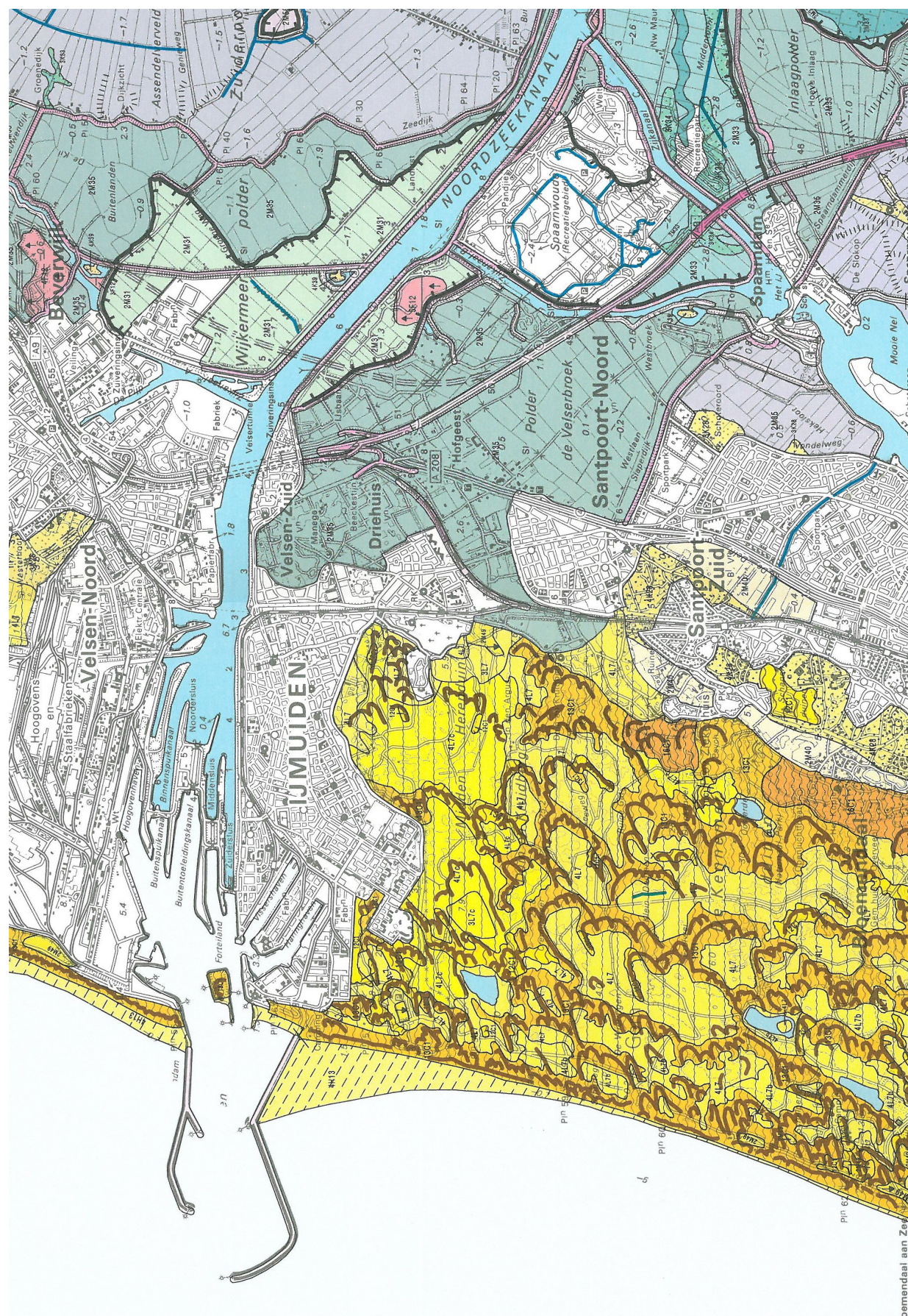

Legenda Geologische Kaart

	Strandzand		IJ-klei op strandwalzand op IJ-klei
	Duinzand (Jonge Duinen)		Zeeklei
	Duinzand (Oude Duinen) op strandwalzand		Veen, plaatselijk bedekt met een dunne laag IJ-klei, op strandwalzand
	Duinzand (Oude Duinen) op veen op strandwalzand		Veen op zeeklei
	Duinzand (Oude Duinen) op strandwalzand op IJ-klei		Veen, bedekt met een dunne laag IJ-klei, op zeeklei
	Duinzand (Oude Duinen) op veen op zeeklei		Veen onder duinzand (Jonge Duinen)
	Zeezand		Water
	IJ-klei en veen op strandwalzand		Binnenduintrand
	IJ-klei en veen op zeeklei		Profiellijn
	IJ-klei op geulzand		
	IJ-klei (geulopvulling)		

Bijlage 2

Geomorfologische kaart

Geomorfologische kaart van Nederland

Op de geomorfologische kaart is de oppervlakte van het landschap vastgelegd. Ten oosten van de hoge kustduinen en het strandwallengebied, zoals in Velsbroek, is een vlakte van getijafzettingen aangegeven. Gezien onder andere de hoogteligging en de metersdikke bedekking met duinzand is elders veeleer sprake van genivelleerde duinafzettingen. De tijdens de aanleg van het Noordzeekanaal ingepolderde IJ-polders worden aangeduid als Binnendeltavlake bedekt met klei of duinzand, maar ook wel als vlakte van zee- of meerbodemaafzettingen. In het oosten van de gemeente is hierin nog juist een getij-oeverwal aanwezig, gelegen tussen Spaarndam en het recreatiegebied Spaarwoude.

Bijlage 3

Lijst van terreinen waarbinnen archeologische waarden zijn aangetoond of worden verwacht.

Het onderzoek naar de geschiedenis en cultuurhistorie van Velsen heeft een aantal terreinen opgeleverd waarbinnen oudheidkundige waarden zijn aangetoond of worden verwacht. Deze terreinen zijn op de inventarisatiekaarten en indien nodig ook op de beleidskaart opgenomen. De nummering VELxxx verwijst naar een terrein op de inventarisatie- of beleidskaart. Als er sprake is van een monumentnummer, is dit de nummering volgens de Archeologische Monumentenkaart (AMK) van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (te raadplegen via ARCHIS). De twee archeologische rijksmonumenten zijn te vinden onder VEL001 en VEL016.

Terreinen bestaande uit (gestapelde) landschappen met archeologische waarden.

Opmerking: Deze terreinen omvatten soms ook andere waardevolle eigenschappen.

VEL001 [Archeologische rijksmonument, ODB-nummer 527214]

Monumentnr. 14887, toponiem Middeloo te Driehuis. Een terrein met bewoningssporen uit de periode Laat Neolithicum t/m IJzertijd.

VEL002

Monumentnr. 5846, toponiem De Meerweiden (Rijksweg) te Velsen-Zuid. Het terrein bevat de neerslag van circa 4000 jaar bewoningsgeschiedenis met een uitzonderlijke mate van opeenvolging (van een direct aantoonbare continuïteit is vooralsnog echter geen sprake). Het gebruik van het terrein begint in het Laat-Neolithicum en loopt door tot in de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd. De archeologische resten bevinden zich in stratigrafisch gescheiden niveaus met sporen van landbouw uit het Laat-Neolithicum en de Bronstijd/IJzertijd. Tijdens de aanleg van een leiding zijn drie boven elkaar gelegen gebouwsporen uit de Bronstijd waargenomen en er werd een bijzondere bronsvondst geborgen. In de oostelijke helft van het terrein zijn veel Romeinse vondsten (behorende bij het fort 'Velsen 2') verzameld terwijl verspreid over het gebied zowel vroeg- als laatmiddeleeuwse vondsten en boerderijresten werden gedocumenteerd.

VEL003

Monumentnr. 13911, toponiem Slaperdijk. Het betreft een groot terrein met daarbinnen sporen van bewoning en gebruik uit zowel Middeleeuwen als Prehistorie. Het grootste deel van dit terrein ligt in de gemeente Haarlem, een klein deel in de gemeente Velsen.

VEL004

Monumentnr. 14905, toponiem Westbroekplas of De Dammers te Velserbroek. In het terrein zijn sporen van akkerbouw en bewoning vanaf het Midden-Neolithicum, afgedekt met door mensen beïnvloede landschappen uit de Brons- en IJzertijd aangetroffen. Plaatselijk komen sporen van kleiwinning voor uit de Late Middeleeuwen.

VEL005

Monumentnr. 14906 te Velserbroek. Hier bevinden zich sporen van bewoning uit de Bronstijd-IJzertijd. Het terrein is een kenmerkend voorbeeld van een evoluerende nederzetting en cultuurlandschap. Gedurende de Bronstijd-IJzertijd nam het voor bewoning beschikbare areaal sterk af als gevolg van de grondwaterstijging. Deze ontwikkeling is in dit terrein af te lezen.

VEL006

Monumentnr. 14907 te Velserbroek. Terrein met sporen van agrarisch gebruik en bewoning. Er zijn resten aangetoond van een voormalig cultuurlandschap, waarschijnlijk met bijbehorende nederzetting. Het complex is een karakteristiek voorbeeld van het agrarisch gebruik van de naar verhouding hoge en droge landschapsdelen. Gedurende de Bronstijd-IJzertijd nam het beschikbare areaal sterk af als gevolg van de grondwaterstijging.

VEL007

Monumentnr. 14908, toponiem Buitenhuisen, recreatiegebied Spaarnwoude. Terrein met sporen van bewoning uit de Late IJzertijd/Romeinse Tijd en de Late Middeleeuwen. Binnen dit terrein bevinden zich resten van cultuurlandschappen en boerderijfundamenten. Het betreft kenmerkende bewoning en gebruik.

VEL008

Monumentnr. 14909 te Velsen-Zuid. In dit terrein bevinden zich sporen van bewoning en complete cultuurlandschappen uit de Prehistorie (vanaf het Midden-Neolithicum), Romeinse Tijd en historische tijden. Het betreft een uitzonderlijk omvangrijke stapeling van voormalige cultuurlandschappen, genetisch nauw verweven met de geologische en landschappelijke evolutie. Dit bodemarchief, opgebouwd uit Oude en Jonge Duinzanden, veen, zavel en klei (Oer-IJ estuarium), is kenmerkend en representatief voor de bewoningsgeschiedenis van het West-Nederlandse kustgebied. De veelal hoge kwaliteit (gaafheid) van objecten en structuren zoals vele tientallen vindplaatsen, met talrijke boerderijfundamenten, wegen en kavelpatronen zijn het gevolg van frequente bedekking en gestegen grondwaterstand.

VEL009

Monumentnr. 14910 te Velsen-Noord. Terrein met sporen van bewoning en resten van complete cultuurlandschappen uit Prehistorie (vanaf de Bronstijd), Romeinse Tijd en historische tijden. Het betreft een uitzonderlijk

omvangrijke stapeling van voormalige cultuurlandschappen, genetisch nauw verweven met de geologische en landschappelijke evolutie. Dit bodemarchief, opgebouwd uit Oude en Jonge Duinzanden, veen, zavel en kleien (Oer- IJ-estuarium), is kenmerkend voor de bewoningsgeschiedenis van het West-Nederlandse kustgebied. De veelal hoge kwaliteit (gaafheid) van objecten en structuren is het gevolg van frequente bedekking en gestegen grondwaterstand

VEL010

Monumentnr. 14911 te Velsen-Zuid. Terrein met sporen van bewoning en met een uitzonderlijk omvangrijke stapeling van voormalige cultuurlandschappen vanaf de Bronstijd tot in de Nieuwe Tijd. De bewoningsgeschiedenis is nauw verweven met de geologische en landschappelijke evolutie. Dit bodemarchief, opgebouwd uit Oude en Jonge Duinzanden, veen, zavel en kleien (Oer-IJ-estuarium), is kenmerkend voor de bewoningsgeschiedenis van het West-Nederlandse kustgebied. De veelal hoge kwaliteit (gaafheid) van objecten en structuren is het gevolg van frequente bedekking en gestegen grondwaterstand.

VEL011

Monumentnr. 14912 te IJmuiden. Terrein met sporen van bewoning. Binnen dit terrein bevinden zich voormalige cultuurlandschappen, daterend tussen Romeinse Tijd en Late Middeleeuwen, waarschijnlijk met boerderijfundamenten. Het betreft uitzonderlijke cultuurlagen in het dynamisch stuifzandmilieu. Het terrein is kenmerkend voor de Middeleeuwen in het West-Nederlandse kustgebied.

VEL012

Monumentnr. 13917 te Haarlem. Terrein met mogelijk sporen van bewoning daterend vanaf het Laat-Neolithicum tot en met de Romeinse tijd. Het grootste deel van dit terrein ligt in de gemeente Haarlem, een klein deel in de gemeente Velsen.

VEL013

Monumentnr. 14903, toponiem De Vaart te Santpoort-Zuid. Terrein met sporen van akkerbouw en bewoning uit de Prehistorie tot in de Nieuwe Tijd. In de Middeleeuwen werd in het gebied veen gewonnen en vanaf de 16de eeuw waren hier blekerijen gevestigd.

VEL014

Velserbroek en recreatiegebied Spaarnwoude. Het landschap in dit terrein werd in de prehistorie vooral bepaald door het Oer-IJ, dat via een zeegat verbonden was met de zee. Er was dan ook sprake van getijdewerking en regelmatige overstromingen vanuit de krekken. Langs de krekken lagen oeverwallen, er waren zandplaten, wadden en kwelders. Ook lagen er duinen, maar lang zo hoog niet als we die vandaag kennen. Vanuit het achterland kwam ook zoet water binnen. Het was een landschap met veel verschillende ecologische zones op korte afstand van elkaar. Sommige delen waren geschikt om vee te weiden, andere voor landbouw of jacht. De waterlopen waren verbindingswegen en visgebieden. Met de stijging van de zeespiegel en het dicht raken van het zeegat, begon veengroei in het gebied. Door verstuing van duinen en zandvlaktes is er in de loop der tijd een stapeling van verschillende landschappen ontstaan, waar regelmatig mensen gebruik van maakten, steeds kiezend voor een locatie die op dat moment gunstig gelegen was. Door die afdekking en door de natte omstandigheden bleven veel archeologische resten bewaard. Er zijn niet alleen resten van houten staanders van huizen aangetroffen, maar ook paden, afdrucken van voeten en dierenpoten, botten en manden. Daarnaast voorwerpen van aardewerk en metaal. Het veengebied werd in de Middeleeuwen ontgonnen, uit die tijd zijn in het huidige recreatiegebied Spaarnwoude resten van boerderijen gevonden. Tijdens de aanleg van Recreatiegebied Spaarnwoude eind 20e eeuw kan een deel van de archeologische waarde van dit terrein zijn aangetast. Echter, omdat in Velsen tot op grote diepte archeologisch relevante lagen worden aangetroffen, kunnen dieper liggende sporen nog behouden zijn.

VEL015

Duingebied: Het huidige duingebied is gevormd vanaf de 10e-11e eeuw en wordt gekenmerkt door een sterk reliëf met duintoppen van soms tientallen meters boven de zeespiegel. Deze Jonge Duinen dekken het oude landschap uit de Prehistorie, Romeinse Tijd en Vroege Middeleeuwen af. Waarschijnlijk zijn resten van bewoning en landgebruik uit deze periode gaaf bewaard.

Romeinse forten

VEL016 *[Archeologisch rijksmonument, ODB-nummer 515772]*

Monumentnummer 5845, toponiem Rijksweg A22 of Amsterdamseweg te Velsen-Zuid. In dit terrein bevinden zich de resten van een legerplaats (nu bekend onder de naam Velsen 2), hoogstwaarschijnlijk ook met havenwerken uit de Vroeg-Romeinse Tijd. Het fort (en het mogelijke havencomplex) is exemplarisch voor de expansieve fase van het Romeinse Imperium in Germania Inferior.

De wetenschappelijke waarde wordt verder ontleend aan:

- a) zeer beperkte gebruiksduur,
- b) samenhang met het nabijgelegen en vrijwel direct voorafgaande castellum (fort) Velsen 1,
- c) optimale conserveringsomstandigheden voor met name de vondsten in situ.

De waardevermindering als gevolg van de middeleeuwse erosie bij de vorming van het IJ-meer valt grotendeels in het niet bij de grote zeldzaamheid en representativiteit van het complex. Bovendien zijn er ook prehistorische sporen, (vroeg) middeleeuwse relict en landaanwinningswerken uit de Nieuwe Tijd aanwezig.

De Romeinse overblijfselen bevinden zich op de zuidoever van de toenmalige hoofdgeul van het Oer-IJ. De bodemgesteldheid betreft zand, de geomorfologie een oeverwal. De archeologische sporen liggen op 1 á 2 m onder NAP, aflopend in noordelijke richting. Rond 39 n. Chr. is het fort Velsen 2 aangelegd en waarschijnlijk in 47 n. Chr. weer verlaten. Velsen 2 ligt op 600 m afstand ten westen van het nagenoeg geheel opgegraven Velsen 1 (een Romeins fort uit 15 n.Chr.- 28 n.Chr.).

Het betreft een bijzonder specifiek type vindplaats waarvan er wereldwijd slechts enkele bestaan. Bovendien geeft de relatie met en opvolging van de vindplaats Velsen 1 (fort en haven) een interessante ontwikkeling in de tijd weer. De vindplaats is informatief voor de Romeinse invloed in het noorden van Nederland. De afdekking met een dik pakket klei heeft gezorgd voor een goede conserveringstoestand van de organische component van de vindplaats.

VEL017

Monumentnummer 5844 (met kleine uitbreiding), toponiem Heuvelweg te Velsen-Zuid. Resten van een legerplaats (bekend onder de naam Velsen 1) met havenwerken en mogelijk ook een grafveld. Het fort dateert uit de Vroeg-Romeinse Tijd en heeft een zeer hoge waarde. De archeologische resten kunnen zich dicht onder het maaiveld bevinden. Het fort en havencomplex zijn exemplarisch voor de expansieve fase van het Romeinse Imperium in Germania Inferior.

De wetenschappelijke waarde wordt verder ontleend aan:

- a) zeer beperkte gebruiksduur,
- b) samenhang met het nabijgelegen en chronologisch vrijwel aansluitende castellum (fort)Velsen 2;
- c) optimale conserveringsomstandigheden voor met name vondsten in situ. Het terrein maakt deel uit van de beperkt onderzochte randzone van het castellum, dat zelf vrijwel geheel is opgegraven. De waardevermindering als gevolg van de middeleeuwse erosie bij de vorming van het IJ-meer valt grotendeels in het niet bij de grote zeldzaamheid en representativiteit van het complex.⁷

VEL018

Monumentnr. 14691, toponiem Oostbroekerweg te Velsen-Zuid, Velsen 1. Terrein met sporen van een fort met havencomplex uit de Romeinse tijd. Het terrein bevat de westelijke randzone van het castellum. Het fort en het havencomplex zijn exemplarisch voor de expansieve fase van het Romeinse Imperium in Germania Inferior.

De wetenschappelijke waarde wordt verder ontleend aan:

- a) zeer beperkte gebruiksduur;
- b) samenhang met het nabijgelegen en chronologisch vrijwel aansluitende castellum Velsen 2,
- c) optimale conserveringsomstandigheden voor met name vondsten in situ.

De waardevermindering als gevolg van de middeleeuwse erosie bij de vorming van het IJ-meer valt grotendeels in het niet bij de grote zeldzaamheid en representativiteit van het complex.

VEL019A

Monumentnummer 14690, toponiem Zuiderscheg te Velsen-zuid. Resten van een legerplaats en/of nautische activiteiten uit de vroeg Romeinse tijd. Het terrein betreft de tussenzone van twee forten (met havenwerken) welke exemplarisch zijn voor de expansieve fase van het Romeinse Imperium in Germania Inferior. De wetenschappelijke waarde komt voort uit de onmiddellijke nabijheid van de twee militair-strategische gelokaliseerde castella en wordt versterkt door hun chronologische relatie en zeer beperkte gebruiksduur. De voormalige IJ-geul bezit een hoge potentie wat betreft de nautische resten (schepen en waterwerken). Hier gelden optimale conserveringsomstandigheden. De waardevermindering als gevolg van de middeleeuwse erosie tijdens de vorming van het IJ-meer valt grotendeels in het niet bij de grote zeldzaamheid en representativiteit.

Geesten

VEL020 en VEL021

Geesten zijn in de Vroege Middeleeuwen ontstaan als akkerland met bewoning op de hoge delen van de strandwallen. De geesten zijn met name door hun wegpatroon gedeeltelijk nog zichtbaar in het landschap en hebben daardoor ook een historisch-geografische waarde. Ze zijn zeer kenmerkend voor Kennemerland. Geesten zijn zowel provinciaal als nationaal zeer zeldzaam. De geesten van Velsen zijn de Velsergeest en de Hogergeest (VEL020) tussen Driehuis en Velsen en de Hofgeest, Arengeest en Smalengeest (VEL021).

De Hofgeest werd begrensd door de Hoge en lage Hofgeesterweg. Hoewel grotendeels bebouwd is de oorspronkelijke geest nog enigszins herkenbaar in het stratenpatroon. De Velsergeest wordt begrensd door de Driehuizerkerkweg en de Doodweg. De geest is geheel opgenomen in de parkaanleg van Velserbeek, hetgeen

de herkenbaarheid niet ten goede is gekomen. De Smalengeest ligt tussen de Kweekensteinsweg en het Groenelaantje. De Hofbeek is de grens tussen de Hofgeest en de Arengeest, een deel van deze beek bestaat nog. De geesten kennen een lange en min of meer continue bewoningsgeschiedenis. Verwacht wordt daarom een hoge concentratie aan sporen die informatie kunnen leveren over de ouderdom van bewoning en het dagelijks leven in allerlei perioden en over de ontwikkeling van parcelering en indeling van het landschap en mogelijk ook eigendomsgrenzen.

Dorpskernen

De begrenzing van de historische kernen is bepaald op grond van de historische kaart uit 1849-1859, schaal 1:25.000. De archeologische waarde van historische kernen bestaat uit de reeds aangetroffen of te verwachten aanwezigheid, boven of onder de grond, van bouwhistorische resten en archeologische sporen en voorwerpen. Samen bevatten zij een veelheid aan historische informatie over ouderdom en ruimtelijke ontwikkeling van de kern.

VEL024 [Deels beschermd dorpsgezicht]

Velsen-Zuid. Monumentnr. 13901 te Velsen-Zuid. Deze oudste historische kern van Velsen, is reeds ontstaan in de 8e eeuw. De bebouwing die nu nog aanwezig is, dateert uit grotendeels 17e en 18e eeuw. Met de groei van de buitenplaatsen in die tijd brak voor Velsen een periode van voorspoed aan. Uit een plattegrond van het dorp Velsen van omstreeks 1760 blijkt dat er wat betreft de situering weinig is veranderd. De markante kerk is solitair gelegen op een groene heuvel. Een deel van de historische dorpskern is aangewezen als beschermd dorpsgezicht op basis van de monumentenwet.

VEL025

Santpoort. Monumentnr. 13910, toponiem Santpoort. De historische kern van Santpoort is ontstaan op een kruising van twee wegen. Op een aantal plaatsen zijn sporen van vroegmiddeleeuwse bewoning aangetroffen. De sporen zijn aangetast vanwege de ondiepe ligging ervan. Er is continue bewoning vanaf de 12e eeuw of vroeger. In de Middeleeuwen heeft er een kapel gestaan in Santpoort; in de 16e tot 19e eeuw waren er veel blekerijen.

Santpoort-Zuid is van oorsprong een binnenduingebied. Halverwege de 16e eeuw werd het duinzand afgegraven om het te gebruiken als ophoogmateriaal. In 1537 werd de Jan Gijzenvaart aangelegd voor het transport van dit duinzand naar het Spaarne. Vanwege de effectieve buffering van grondwater vestigden zich vervolgens veel textielblekerijen in het afgegraven gebied. Aan het begin van de oude zanderijvaart, bij de Bloemendaalsestraatweg, ontstond daardoor het buurtschap Jan Gijzenvaart, het huidige Santpoort-Zuid.

VEL026

Driehuis. Monumentnr. 13902, toponiem Driehuizen te Driehuis. de historische kern van Driehuis (Driehuizen), gebaseerd op de kaart van 1849/1859. Driehuis is mogelijk genoemd naar drie voorname huizen die hier in de Middeleeuwen stonden. Het is altijd een kleine nederzetting gebleven, ook na de vestiging van enkele buitenplaatsen in de 17e en 18e eeuw. Aan het begin van de 17e eeuw tot het einde van de 19e eeuw was één van de boerderijen in gebruik als een rooms katholieke boerderijkerk. Deze heeft gelegen in de voortuin van de huidige pastorie van de Sint Engelmunduskerk in Driehuis. Oud Driehuis is in de 18e eeuw gesloopt om plaats te maken voor de uitbreiding van de Hofstede Schoonenberg.

Dijken

VEL027

Velserdijk. De Velserdijk is ontstaan in de 13de eeuw en vormt een onderdeel van de IJ- en Zuiderzeedijken. Hij liep van Spaarndam naar Velsen en is door de aanleg van het recreatieterrein Spaarnwoude deels afgegraven. Hierdoor resteren er twee gescheiden stukken waar de dijk nog duidelijk herkenbaar is in zijn oorspronkelijke staat. In de dijk zijn nog ruïnes aanwezig van de Hadersluis en de Westlaandersluis. De dijk en de sluisjes zijn gemeentelijk monument. Het gemaal en de Oostlaandersluis in en bij de dijk zijn Rijksmonument. Dit soort dijken zijn provinciaal en nationaal tamelijk zeldzaam.

VEL028

Spaarndammerdijk; Slaperdijk. De dijk is onderdeel van de IJ- en Zuiderzeedijken. De Spaarndammerdijk liep van Spaarndam naar Amsterdam en is nog zeer goed herkenbaar. Dit soort regionale dijken zijn provinciaal en nationaal tamelijk zeldzaam.

Molens

VEL031 [Bouwkundig rijksmonument]

Molen de Zandhaas. De enige nog bestaande molen in Velsen is korenmolen de Zandhaas aan de Wüstelaan in Santpoort-Noord die dateert uit 1779. Achtkantige stellingmolen (104259/493554). Volgens de database van verdwenen molens heeft de Zandhaas drie voorgangers gehad⁸. De eerst bekende is waarschijnlijk rond 1576 door de Spanjaarden verwoest. Resten van de voorgangers kunnen nog in de bodem aanwezig zijn.

VEL 032 en VEL033

Twee kleine poldermolentjes (104742/493535) en (103946/491879). De locaties van de molens zijn gebaseerd op de waterstaatkaart van 1879.⁹

VEL 034

Molen voor de Polder Buitenhuisen. Het betreft een wipmolen. De datering van de bouw van molen is niet geheel duidelijk, namelijk tweede helft of eind 19e eeuw. In ca. 1915 is de molen gesloopt.

Kerkterreinen en voormalige kerkhoven

Bekende plaatsen zijn de Engelmunduskerk te Velsen-Zuid (zie ook monument 5840, VEL035) en de voormalige boerderijkerk te Driehuis. In de bodem kunnen zich resten bevinden van het kerkgebouw en voorgangers, voorwerpen die bij de eredienst gebruikt werden, in Velsen-Zuid eveneens begravingen en sporen van grafrituelen en grafbestel.

VEL 035

Monumentnr.5840, toponiem Kerkplein te Velsen-Zuid. Terrein met daarin de resten van een middeleeuwse kerk en een grafveld (Engelmunduskerk). De waarde komt voort uit de naar verhouding hoge ouderdom en grote zeldzaamheid. Dit geldt ook voor de te verwachten continuïteit, hoewel er mogelijk wel schade is opgelopen door het gebruik van de begraafplaats in de loop der eeuwen. Bovendien is er de relatie met de aanwezigheid van het middeleeuws kerkelijk centrum van zuidelijk Kennemerland, zoals vormgegeven in het kerkgebouw. Het grafveld (en het er uit voortgekomen kerkhof) is sterk visueel beleefbaar door de samenhang met de kerk en het fraaie bodemreliëf rondom.

VEL 036

Voormalige boerderijkerk te Driehuis. Resten hiervan bevinden zich waarschijnlijk ter hoogte van de voortuin van de pastorie van de Sint Engelmundus. De kerk was in gebruik vanaf de 17e eeuw tot de huidige kerk aan het einde van de 19de eeuw (1894) gebouwd werd.

Haven van Velsen

VEL037

Velsen had vanaf de 17de eeuw een haven aan het Wijkermeer. Het Wijkermeer is ontstaan door overstromingen in de Late Middeleeuwen. Beverwijk maakte al veel langer gebruik van het meer voor transport en visvangst. Bij Velsen is op initiatief van een eigenaar van de buitenplaats Watervliet de Engelmundusbeek en de haven aangelegd waardoor het dorp Velsen werd verbonden met het Wijkermeer.¹⁰ Voor de bewoners van de buitenplaatsen was deze haven een logische aanvoeroute. Deze zijde van het Wijkermeer had erg te lijden onder verlanding, waardoor de doorvaarbaarheid niet altijd optimaal was en er vaak moest worden uitgediept. In de vaart bevond zich een sluis en een voetbrug (kwakel). Resten van het sluisje zijn aangetroffen bij werkzaamheden voor de bouw van de oorspronkelijke Velsertunnel in 1941. De haven was tijdens de aanleg van het Noordzeekanaal al lang buiten gebruik en van de vaart was weinig meer over.

Oude wegen

VEL 038

Alle oude wegen. Uit oude kaarten blijkt dat een aantal wegen in de gemeente een lange geschiedenis kent. Onder andere gaat het om de Velerenderlaan (gemeentelijk monument), de Wijk aan Zeeërweg en de Wijkerstraatweg. De oude wegen hebben een cultuurhistorische waarde en kunnen ook een archeologische waarde hebben. Bijvoorbeeld de Velerduinweg in IJmuiden en de Driehuizerkerkweg blijken te liggen op een dik pakket van karrensporen.

Verdedigingswerken uit de 19e en 20e eeuw

VEL 039

Stelling van Amsterdam. Kenmerkend voor dit deel van Kennemerland is het voorkomen van een groot aantal verdedigingswerken van de Stelling van Amsterdam uit de periode 1880-1920. De werken van de stelling lagen op 15-20 kilometer vanaf het centrum van Amsterdam. De Stelling bestaat uit fortten, dijken, inlaatsluizen, inundatievelden e.d. Inundatie was een belangrijk onderdeel van de defensiestrategie. Bij de aanleg van de Stelling is gebruik gemaakt van de eigenschappen van het landschap en door de noodzakelijke aanwezigheid van inundatievelden, schootscirkels, verboden kringen, zichtlijnen etc., is de Stelling lange tijd bepalend geweest voor de inrichting van het landschap. Ook nu nog is het terrein van de Stelling een relatief groene en stille ring rond de hoofdstad, waarin vele cultuurhistorische elementen te zien zijn. De Stelling is zowel Unesco-werelderfgoed als Nationaal landschap. De kernkwaliteiten van het monument en de beleidslijnen daarvoor staan uitgebreid beschreven in de Leidraad Landschap en Cultuurhistorie (2010). Het kustfort IJmuiden (Ken 197B) en het Fort Bezuiden en Benoorden Spaarndam (Ken 246 G en -183G) met verbindingswal zijn provinciaal monument. Sommige onderdelen van de Stelling van Amsterdam zijn verdwenen, zoals loopgraven en dijken. Archeologisch onderzoek kan in dat geval bijdragen aan meer kennis over de Stelling. Dit is ook het geval wanneer delen van de Stelling anders zijn uitgevoerd dan ze gepland waren.

VEL 040

Atlantikwall. Kenmerkend voor het duingebied van Kennemerland is het voorkomen van een groot aantal verdedigingswerken uit de Tweede Wereldoorlog, onderdeel van de Atlantikwall.¹¹ In Velsen liggen verschillende complexen van bunkers. Enkele onderdelen zijn beschermd als bouwkundig rijksmonument, zoals de bunkercomplexen Olmen en Heerenduinen. Tussen Driehuis en de kust ligt een verdedigingslinie bestaande uit – van oost naar west – een antitankgracht, een antitankmuur, een *Rollkörpersperre* en ‘drakentanden’. Deze lijn is bijzonder waardevol en dus monumentwaardig. In Velsen gaat het voorts om honderden elementen van gewapend beton die ten dele zichtbaar zijn, maar ook om in het duinzand verscholen verdedigingswerken. In het bijzonder werd de haven van IJmuiden en daarmee de toegang tot het Noordzeekanaal, de nabijgelegen staalindustrie en Amsterdam verdedigd. Vanaf januari 1944 werd IJmuiden tot vesting verklaard. Dit heeft ook zijn weerslag gehad op IJmuiden, waar delen van het dorp zijn gesloopt om vrij schootsveld te hebben. Het forteiland van de Stelling van Amsterdam werd onderdeel van de Atlantikwall en ook daar werden bunkers aangelegd. Dit complex van verdedigingswerken bevat archeologische informatie over verdediging en nog onbekende samenhangende werken en het leven in oorlogstijd.

Versterkte huizen, hofsteden, blekerijen en buitenplaatsen

Langs de binnenduinrand en een zone gericht op het Wijkmeer bevinden zich terreinen waar in de Middeleeuwen en nieuwe tijd kastelen, blekerijen en buitenplaatsen zijn opgericht. Vaak lopen de gebieden en de functies van die gebieden in de loop der tijd in elkaar over. Bij buitenplaatsen en blekerijen gaat het vaak om een landhuis met tuin en bijgebouwen, waarbij ook delen van het terrein in gebruik zijn voor landbouw of nijverheid. Bij kastelen zijn er verdedigingswerken als wallen en grachten. In de bodem zijn doorgaans nog archeologische resten aanwezig.

VEL 041

Op de inventarisatiekaart is een zone aangegeven waarbinnen buitenplaatsen, blekerijen en dergelijke voorkwamen. Enkele nog bestaande buitenplaatsen en bijvoorbeeld de ruïne van Brederode worden apart aangegeven en hebben ook een status als rijksmonument. Kenmerkend voor het voorkomen van buitenplaatsen en blekerijen is het ruimtelijk verband met de omgeving (de beschikbaarheid van schoon water uit de duinen en zand en uitzicht op het Wijkmeer en de duinen). Delen van buitenplaatsen en blekerijen kunnen bewaard gebleven zijn als nog aanwezige bebouwing, soms opgenomen in latere buitenplaatsen en nog zichtbare bleekvelden en gietsloten.

In de bodem kunnen zich archeologisch relevante resten van buitenplaatsen, blekerijen en hofstedes bevinden, zoals resten van oude (proto-)industriële bebouwing en landinrichting. Deze zullen voornamelijk bestaan uit fundamente van gebouwen, gebruiksvoorwerpen, erfindeling en tuinaanleg. Dit levert informatie op over de ruimtelijke, bouwkundige en tuinarchitectonische ontwikkeling van de buitenplaatsen en het dagelijks leven van bewoners en personeel. Door het extensieve grondgebruik op landgoederen en buitenplaatsen is de kans groot dat ook oudere resten ter plaatse goed bewaard zijn gebleven.

De volgende buitenplaatsen en blekerijen bevonden zich in deze zone¹²:

Groeneveen/Papenburg

Hagelingerweg te Santpoort, ook bekend als Huis Papenburg. Verdwenen. De buitenplaats is gesticht rond 1565. In 1753 werd het (latere) huis gesloopt. De bezitter van deze buitenplaats had een verzameling Griekse/Romeinse oudheden die nu in de collectie van het Rijksmuseum voor Oudheden is opgenomen.

Huis te Schulp

Ook wel Oud Schulp genoemd, te Velsen-Noord, tussen de Wijkerstraatweg en de Melklaan. Verdwenen. Het was een kleine buitenplaats, die is voortgekomen uit boerderij die daar tot ca. 1600 stond. In 1422 stond al een boerderij op deze locatie. Tussen ca. 1800 en 1832 werden de meeste onderdelen van de buitenplaats gesloopt. In de jaren dertig van de 20e eeuw werd als laatste de boerderij gesloopt vanwege woningbouw.

Watervliet

Te Velsen-Noord, Grote Hout- of Koningsweg, Wijkerstraatweg. Verdwenen. Het huis is in de tweede helft van de 19e eeuw gesloopt/ontmanteld. Het terrein is doorsneden door de spoorlijn Haarlem-Uitgeest.

Schoonoort

Velsen-Noord, tussen Wijkerstraatweg en Grote Hout- of Koningsweg (Stratingplantsoen). Het betreft een kleine buitenplaats. De bestaande bebouwing werd rond het midden van de 17e eeuw uitgebreid tot een buitenplaats. Het terrein grensde aan Watervliet. Na samenvoeging met Watervliet is het huis gesloopt (1725). Verdwenen.

Wijkeroog

Velsen-Noord, terrein van de N.A.M. Pal ten noorden van Noordzeekanaal. Verdwenen. De buitenplaats ontstond ca. 1700 en werd in 1792 samengevoegd met het in 1780 ontstane Meerzicht. Gesloopt in 1858.

Meershoef/ Meershoek

Velsen-Zuid, ter hoogte van het Noordzeekanaal direct ten noorden van het dorp Velsen. Verdwenen. De vroegste gegevens over de buitenplaats dateren uit 1729. Door verbreding van het Noordzeekanaal in de jaren zestig van de 20e eeuw is hij geheel verdwenen.

Meervliet

Meervlietstraat te Velsen- Zuid. Aan de Rijksweg, ten noorden van Waterland. Verdwenen. De boerderij met land werd in 1681 aangekocht, waarna er een huis werd gebouwd. Bij het terrein hoorde een eendenkooi. Vanaf 1782 samengevoegd met Waterland. Het huis is gesloopt in 1926, waarna er villa's werden gebouwd in het oostdeel. De in 1681 aangekochte boerderij bestaat nog steeds en is bekend als boerderij Meervliet.

Tolsduin

Ten zuiden van de Tolsduinerlaan te Velsen-Zuid. Verdwenen. Het tuinmanshuis van Tolsduin bestaat nog, het staat op de hoek van de Tolsduinerlaan en de Minister van Houtenlaan. Een restant van de vijver is nog zichtbaar in een plantsoen op de Lijsterbaan te IJmuiden. Bekend vanaf 1734.

Westerbroek

Te Velserbroek. Ongeveer op de hoek Broeklanden en het noord-zuidtracé van de Hofgeesterweg. Verdwenen. Bekend vanaf 1692. Aan het einde van de 18e eeuw is het terrein samengevoegd met Broekeroog en Westerbroek. Toen werd het herenhuis afgebroken. De boerderij van de hofstede werd in 1990 afgebroken. Het tuinmanshuis van Westerbroek bestaat nog en maakt deel uit van de museumboerderij van Jan Makkes.

Broekeroog

Hofgeesterweg, ter hoogte van de straat Broekeroog te Velserbroek. Waarschijnlijk was er al in de 17e eeuw een buitenplaats. In 1755 wordt de hofstede gesloopt. Van de bijbehorende boerderij werd het woongedeelte in 1946 vervangen door een nieuw woonhuis en de stal werd in 1950 gesloopt.

Holland op zijn Smalst

Waalweg te Velsen-Noord. Verdwenen. De Hofstede staat op kaart van Visscher ca. 1750.

Huis Rooswijk

Staalstraat te Velsen-Noord. Verdwenen. De hofstede is uit bronnen bekend sinds 1625. In 1708 werd een herenhuis toegevoegd. Rond 1875 werd het bijbehorende park vernieuwd. In de loop der tijd zijn er diverse aan- en verbouwingen geweest. Door brand en uitbreiding van de Hoogovens is de plaats verdwenen.

Beekvliet

Velserbroek, tussen Hofgeesterweg en A22. Verdwenen. De buitenplaats bestond al in de 17e eeuw. In de 18e eeuw werd het ingelijfd bij het Huis te Spijk. Het huis is gesloopt rond 1810, de boerderij is gesloopt tijdens de Tweede Wereldoorlog.

's-Gravenlust

Torenstraat te Velsen-Zuid. Op basis van archiefonderzoek is aangetoond dat hier oorspronkelijk het huis of de woning bij de kerk in Velsen stond. In 1306 werd deze woning door Willem II, graaf van Holland, in leen gegeven aan Willem die Gouwe, zoon van Willem van Teijlingen. Oorspronkelijk waren het twee huizen, die voor 1734 zijn samengevoegd tot 's-Gravenlust. Later werd het bij Velserbeek gevoegd. In 1926 gesloopt voor de uitbreiding van het raadhuis.

Plackersbos

Ten zuiden van de Heerenduinweg te IJmuiden. Gebouwd in 1788. De hofstede is omstreeks 1809 met Velserduin samengevoegd. Het huis Plackersbos werd tussen ca. 1809 en 1832 gesloopt. Door het gebied waar de hofstede Plackersbos lag in de Heerenduinen zijn nog drooggevalen gedeelten van de Beek of Kikkersloot aanwezig. Deze zorgde voor de ontwatering van de Soersaap in de Heerenduinen.

Velserbosch

Te Velsen. Verdwenen. De buitenplaats is in gebruik geweest tussen 1779 en 1846. Later is er een huis met dezelfde naam gebouwd, maar dat is na 1920 verdwenen vanwege de aanleg van de Noordersluis.

Velserduin

Ten zuiden van de Heerenduinweg te Velsen. Bekend sinds 1796. Rond 1809 is de buitenplaats samengevoegd met hofstede Plackersbos. Het herenhuis is gesloopt in 1904.

Velseroog

Te Velsen aan de binnenduinrand. In 1684 is het bestaande gebouw tot buitenplaats verbouwd. Het herenhuis is gesloopt in 1784.

Westerveld

Duin en Kruidbergerweg te Driehuis. De hofstede Westerveld bestond al voor 1662. In dat jaar werd de hofstede samengevoegd met hofstede Duin en Veld. Gesloopt in 1777.

Neethof

Ook bekend onder de naam Witsenburg of Witsenburg, Bloemendaalsestraatweg te Santpoort-Zuid. Het terrein behoorde in 1584 nog toe aan het Kartuizerklooster te Haarlem. De hofstede was tussen 1619 en 1637 in handen van de Haarlemse schilder Frans Pietersz. de Grebber. Al voor 1672 kreeg de hofstede de naam Witsenburg. In 1728 waren de gebouwen van de hofstede gesloopt en was de naam veranderd in Neethof.

Duin en Veld

Driehuizerkerkweg te Driehuis. Verdwenen. Aanvankelijk heette de hofstede Driehuis. Sinds 1682 is de naam Duin en Veld. In 1715 werd de hofstede voor afbraak verkocht.

Rozenstein

Noordwesthoek van de Biezenweg en de Rijksweg te Driehuis. In 1793 gebouwd, rond 1854 uitgebreid en in 1893 is het huis afgebroken. In 1892 zijn de bijgebouwen afgebrand. Verdwenen.

Middeloo

Driehuizerkerkweg te Driehuis. In 1859 wordt het herenhuis met stallen, koepels, waterpartijen en een menagerie gesloopt. Verdwenen.

Biezenveld

Noordzijde van de Biezenweg te Santpoort. Hofstede bekend uit koop in 1654. Na 1750 werd de buitenplaats opgeheven en werd het terrein gebruikt voor de boerderij Biezenveld. Verdwenen.

Huis ten Bildt

Hofgeesterweg/Herenweg te Santpoort. Gebouwd rond 1780. In 1832 is sprake van een herenhuis, stallingen, menagerie, koepel en waterwerken. Rond 1877 zijn de meeste onderdelen gesloopt en tot weiland omgezet. In de stallen kwam een boerderij. De overgebleven gedeelten zijn bij de verbreding van de rijksweg A208 gesloopt.

Hofstede Eindhoven

Hoofdstraat te Santpoort. Verdwenen. Aan het eind van de 16e eeuw was er een boerderij op deze locatie. In de 18e eeuw is sprake van een hofstede, die in 1738 bij de buitenplaats Velserhooft werd getrokken. In de 19e eeuw werd de hofstede als boerderij gebruikt.

Groeneveen/ Papenburg

Hagelingerweg te Santpoort, ook bekend als Huis Papenburg. Verdwenen. Gesticht rond 1565. In 1753 werd het (latere) huis gesloopt. De bezitter van deze buitenplaats had een verzameling Griekse/ Romeinse oudheden die nu in de collectie van het Rijksmuseum voor Oudheden is opgenomen.

Roos en Beek

Te Santpoort-Noord. Verdwenen. Bekend vanaf 1662. Diverse malen heeft men het hoofdgebouw gesloopt en weer een nieuw huis gebouwd. Tussen 1884 en 1903 staat hier de fabriek "het Hollands Bijenpark". De villa die in 1944 op dit terrein stond is opgeblazen ten behoeve van de verdedigingslinie rond Velsen en IJmuiden.

Velserend

Velserenderlaan te Santpoort-Zuid. De fundatie en de kelder van het herenhuis zijn nog in de grond aanwezig. De hofstede bestond al in 1622. In 1729 wordt Velserend beschreven als hofstede met huis, stallingen, koets- en boerenhuis, boomgaard en landerijen.

Velserhooft

Te Santpoort-Noord. Verdwenen. Vanaf 1725 ontwikkelde de buitenplaats zich tot een van de mooiste plaatsen van Kennemerland. Na 1805 is het huis afgebroken.

Hageveld

Hoek Biezenweg/Hagelingerweg te Santpoort-Noord. Verdwenen. Bekend vanaf 1687. In 1817 werd de hofstede in gebruik genomen als seminarie Hageveld. Halverwege de 19e eeuw werd het herenhuis gesloopt en werd een stal van het voormalige Biezenveld uitgebreid met een woongedeelte; dit werd de boerderij Hageveld. Deze moest tijdens de Tweede Wereldoorlog worden afgebroken.

Bleek en Hoven

Wüstelaan te Santpoort-Zuid. Ook bekend als Blekerij Leck en de Berg. Het terrein was al in de 16e eeuw een blekerij. In 1757 werd bij de blekerij een hofstede opgericht. Verdwenen. Delen zijn verkocht voor de uitbreiding van buitenplaats Spaarnberg.

Duijvesteijn

Te Santpoort-Noord. Verdwenen. Bekend uit verkoop uit 1621. Dan wordt het gebruikt als boerderij. Vanaf 1675 wordt het oostelijke en zuidelijke deel gebruikt als blekerij. Vanaf 1720 wordt de hofstede in delen verkocht en het huis gesloopt. Later wordt hier het buiten Vlugthoven gebouwd.

Duinlust

Duinlustparkweg te Santpoort-Zuid. Voor 1821 was het de blekerij Watervloed. Verdwenen.

Jagtlust

Middenduinerweg Santpoort-Zuid. Ook bekend als Hoog Zichtenburg. Verdwenen. Aanvankelijk stond hier een blekerij, die werd uitgebreid met een hofstede tussen 1662 en 1671. Na 1681 werd de blekerij geheel in een hofstede veranderd. In 1877 zijn de gebouwen gedeeltelijk gesloopt en later is het terrein in delen verkocht. Een deel van het lanenstelsel en de waterpartij is nog aanwezig.

Schoonoord

Ook bekend als Litslust. Hoofdstraat te Santpoort. Het huis was (hofstede) onderdeel van blekerij Zorgvliet tot 1622. Halverwege 19e eeuw aangelegd als riant buitenplaats. Later in delen verkocht.

Vlugthoven

Vlugthovenstraat te Santpoort-Noord. Bestaand. Opvolger van de blekerij en hofstede Duijvesteijn. In 1844 wordt een deel van het terrein geschonken voor de bouw van de Nederlands Hervormde Kerk.

VEL 029

Ruïne van Brederode. Monumentnr. 10867, toponiem Velserenderlaan of Kasteel Brederode. Terrein met resten van kasteel Brederode. Het kasteel is in 1282 gebouwd in opdracht van de Heren van Brederode. Het is gelegen op een kleine strandvlakte. In het midden van de 14e eeuw raakte het na een belegering zo zwaar beschadigd dat het gesloopt werd. In 1354 is het weer herbouwd, waarna het nog een paar keer een rol speelde in conflicten en daarbij beschadigd raakte en hersteld. In 1573 is het door Spaanse troepen verwoest. De ruïne is in de 19e eeuw gerestaureerd en nu nog te bezoeken. Het kasteel is zeer representatief met een hoge belevingswaarde die nog wordt versterkt door de strategische landschappelijke situering. Het object geldt als één van de oudste voorbeelden van het vierkante type dat bij de hoge adel primair als residentie, en in mindere mate voor militaire doeleinden werd gebruikt. Archeologisch onderzoek is slechts op beperkte schaal verricht. De slotgracht - een belangrijke kennisbron - is ongecontroleerd uitgebaggerd. Hierbij kwam uit een dieper gelegen niveau, naast inheemse aardewerkfragmenten, Romeins import-aardewerk, uit waarschijnlijk inheemse context vrij. Het huidige aanzien dankt het kasteel voor 60% aan reconstructies, die op zich, als kenmerkend voor de 19e eeuw, monumentwaardig zijn.

VEL 030

Huis te Velsen. Monumentnr. 10897, toponiem Hagelingerweg te Santpoort-Noord. Terrein met mogelijk de resten van een kasteel. Het AMK-terrein is te beperkt en wordt voor de inventarisatiekaart uitgebreid.

In Driehuis bevond zich vroeger het kasteel Huis te Velsen, ontstaan in de Late Middeleeuwen-Nieuwe Tijd. Onderzocht door J. G. N. Renaud in 1949 door middel van drie sleuven. Er zijn resten van een gebouw met een dubbele gracht aangetroffen. Het erbij aangetroffen aardewerk dateert uit de 14e eeuw en later. Tijdens een proefsleuvenonderzoek in 2013 t.b.v. de Spoorwegonderdoorgang Santpoort-Driehuis werden sporen van grachten aangetroffen die waarschijnlijk ook verband houden met het kasteelterrein.

VEL 050

Huis te Spijk. Monumentnr. 10884, toponiem Hofgeesterweg/Oostlaan te Velserbroek. Terrein met resten van het Huis te Spijk. Verdwenen. Restanten bestaan uit twee stenen posten van het toegangshek uit de 18e eeuw en een omwalling. Afwijkend door feodaal uiterlijk en beschermde ligging. Mogelijk heeft het een middeleeuwse oorsprong; in ieder geval is het al vanaf de 16e eeuw bekend. Mogelijk is het voortgekomen uit een mottekasteel. Gesloopt rond midden 19e eeuw.

Beekvliet Velserbroek, tussen Hofgeesterweg en A22. Verdwenen. De buitenplaats bestond al in de 17e eeuw. In de 18e eeuw ingelijfd bij het Huis te Spijk. Huis gesloopt rond 1810, boerderij gesloopt tijdens Tweede Wereldoorlog). Het Huis te Spijk, dat historisch bekend is vanaf het midden van de 16e eeuw, heeft mogelijk een voorganger gehad in het Huis te Lane. Op 16e eeuwse kaarten is op dat terrein een woontoren aangegeven. Deze kan hebben gestaan op een omgracht terrein dat nu nog zichtbaar is nabij een boerderij. De datering van de vroegere versterking is onbekend.

Het hek vm. Huis te Spijk, 17e eeuwse hekpijlers, grachten en aardwerken zijn (bouwkundig) rijksmonument. Het boerderijcomplex is (bouwkundig) gemeentelijk monument.

Nog bestaande/(soms slecht)herkenbare buitenplaatsen

VEL 042 *[Bouwkundig rijksmonument]*

Waterland. Velsen-Zuid, tussen Rijksweg en Bosweg, (Rijksweg 116) ten zuiden van Meervliet. Het eerste huis is verdwenen, het tweede nog bestaand. Vroeg 18e eeuwse huis, is waarschijnlijk tegen een bestaande 17e eeuwse boerderij aangebouwd. Bij de bescherming van dit rijksmonument is ook de tuinaanleg begrepen, wat goede mogelijkheden biedt om in het kader van het verlenen van monumentenvergunningen ook rekening te houden met de hier aanwezige archeologische waarden.

VEL 043 *[Bouwkundig rijksmonument]*

Beekestijn. Velsen-Zuid, tussen de Bosweg en de Rijksweg, ten zuiden van Waterland. In de 15e eeuw hofstede van een Amsterdamse koopman. Het huidige aanzicht dateert uit de 18e eeuw. Bij de bescherming van dit rijksmonument is ook de tuinaanleg begrepen, wat goede mogelijkheden biedt om in het kader van het verlenen van monumentenvergunningen ook rekening te houden met de hier aanwezige archeologische waarden.

VEL 044

Buitenplaats Hogergeest. Bosweg te Velsen. Verdwenen. De hofstede is bekend vanaf 1711. Het huis werd aan het eind van de 18e eeuw afgebroken. Het terrein werd in de 19e eeuw onderdeel van Waterland.

VEL 045 *[Bouwkundig rijksmonument]*

Buitenplaats Velserbeek. Velserbeek 1 te Velsen. Bestaand. Waarschijnlijk was er in de tweede helft van de 16e eeuw al een hofstede op het terrein. Vanaf 1742 werd de hofstede 's-Gravenlust toegevoegd aan deze buitenplaats. Door de aanleg van de spoorlijn Haarlem-IJmuiden werd het terrein gesplitst. Bij de bescherming van dit rijksmonument is ook de tuinaanleg begrepen, wat goede mogelijkheden biedt om in het kader van het verlenen van monumentenvergunningen ook rekening te houden met de hier aanwezige archeologische waarden.

VEL 046 *[Bouwkundig rijksmonument]*

Schoonenberg. Driehuizerkerkweg te Velsen. De hofstede is bekend uit een koopakte van 1682. Het park heeft een vroeg landschappelijke aanleg, van de oudere tuinaanleg zijn twee lanen bewaard gebleven. Het huis is in 1827 gesloopt. Het huidige herenhuis is ontstaan uit het overgebleven tuinmanshuis van Schoonenberg. Door de aanleg van de spoorlijn Haarlem-Beverwijk is een deel van het park afgesneden. Bij de bescherming van dit rijksmonument is ook de tuinaanleg begrepen, wat goede mogelijkheden biedt om in het kader van het verlenen van monumentenvergunningen ook rekening te houden met de hier aanwezige archeologische waarden.

VEL 047

Kennemergaarde. Duin en Kruidbergerweg te Santpoort-Noord. Landhuis en park, behorend bij Duin en Kruidberg.

VEL 048

Duin en Kruidberg. Ook bekend als Duin en Berg of Duijnenberg. Duin en Kruidbergerweg 60 te Santpoort-Noord. In kaart gebracht rond 1631. De buitenplaats is uitgebreid in 1748 en later gesplitst. Het huis is in 1782 afgebroken, waarna omstreeks 1840 een nieuw huis gebouwd werd voor minister F.A. van Hall. In 1907 werd ook dat weer afgebroken waarna het bestaande gebouw verrees in opdracht van J.C. Cremer. Bij het terrein wordt ook het park Kennemergaarde gerekend.

Hofstede de Kruidberg. Duin en Kruidbergerweg 43 te Santpoort-Noord. Ook bekend als Prinsenbos. Hofstede vermeld in 1584. Vanaf 1682 is het huis van prins Willem III, die het als buitenverblijf en jachthuis gebruikt. Van het sterrenbos dat aan het einde van de 17de eeuw werd aangelegd is nog een deel in het landschap te zien. Een van de lanen van het sterrenbos is de huidige Kennemergaardeweg. Tussen 1851 en 1859 wordt het bij de hofstede Duin en Berg gevoegd, waarna het de gezamenlijke naam Duin en Kruidberg krijgt.

Binnen het terrein van Duin en Kruidberg worden op de Archeologische Monumentenkaart twee monumententerreinen onderscheiden:

- Monumentnr. 13908, toponiem Kruidberg te Santpoort-Noord. Terrein met de resten van het oudste huis Kruidberg. Resten van een buitenplaats. De huidige boerderij dateert uit de 19e eeuw, in het woongedeelte van de boerderij zijn de resten van het oude herenhuis opgenomen. Er zijn funderingen van het oude Kruidberg aangetoond. Op dit terrein bevinden zich resten van een buitenplaats in de ondergrond. Deze resten leveren een bijdrage aan de bewoningsgeschiedenis van het gebied.

- Monumentnr. 13909, toponiem Duin en Berg te Santpoort-Noord. Terrein met de resten van het oudste huis Duin en Berg. Resten van een buitenplaats. Volgens een kaart uit 1729 heeft hier het oude huis Duin en Berg gelegen. Verwacht wordt dat er nog sporen van deze buitenplaats in de ondergrond aanwezig zullen zijn.

VEL 049

Spaarnberg. Monumentnr. 14904, toponiem Spaarnberg en Burgemeester Rijkenspark te Santpoort-Zuid, Wüstelaan. Terrein met sporen van de blekersnering (tot in het begin van de 19de eeuw in gebruik als blekerij) en de evolutie naar het buitenplaatsenlandschap. De sporen van de bleekvelden, met name de gietsloten en droogbergen zijn in het veld herkenbaar. Gebouwen van de blekerij werden omgevormd tot buitenplaats met Engelse tuinaanleg. Van de tuinaanleg uit de eerste helft van de 19e eeuw naar het ontwerp van Jan David Zocher junior is een groot gedeelte bewaard gebleven. Oude landschapselementen in Spaarnberg, het Burgemeester Rijkenspark en bij villa Spaarnberg (o.a. droogbergen en welsloten) zijn opgenomen of hervormd ten behoeve van de landschappelijke aanleg van de tuin. De dienstwoning en de historische tuin- en parkaanleg zijn (bouwkundig) rijksmonument. Een deel van de fundatie van het herenhuis is nog in de grond aanwezig. In 1839 is door architect J.D. Zocher een huis gebouwd, dat in 1950 is afgebroken. Er resteert nog een dienstwoning in chaletstijl.

VEL 051

Klein Beeckestijn te Velsen-Zuid. Mogelijk voormalige boerderij aansluitend aan Beeckestijn.

VEL 052

Ongeveer op de kruising Van den Vondellaan – P.C. Hooftlaan zijn mogelijk nog de fundamenten van een ander middeleeuws huis in de bodem aanwezig. Eén veronderstelling is dat hier een huis met de naam Huis ter Hagen heeft gestaan; één van de drie voorname huizen (naast Huis te Velsen en Huis te Wissen) waaraan Driehuis haar naam te danken zou hebben. Het terrein betreft een restant niet-omgezette bollengrond van zeer beperkte omvang. De mogelijk nog in de bodem aanwezige informatie over dit representatieve kasteel is van wetenschappelijke betekenis.

Waterbodems

VEL 053

De huidige 'wateren' in Velsen zijn veelal gegraven waterlopen met een cultuurhistorische waarde. Het gaat bijvoorbeeld om duinrellen en vijvers die belangrijk waren voor de watervoorziening en tuinaanleg van buitenplaatsen en blekerijen en om grachten die onderdeel uitmaakten van militaire werken. Op de gronden bij Duin en Kruidberg is zand gewonnen voor de kalkzandsteenfabriek in IJmuiden. De meren ten zuiden van IJmuiden zijn hier de restanten van. Voor de bodem onder de waterlopen geldt dezelfde archeologische verwachting als voor het omringende terrein, aanvullend worden resten verwacht van beschoeiingen, aanlegplaatsen, scheepvaart, visserij en bij de buitenplaatsen mogelijk ook tuinbeelden etc.

Noordzee en strand

Lange periodes gedurende het Paleo- en Mesolithicum is de Noordzeebodem 'droog' en bewoonbaar geweest. Het is mogelijk dat er sporen en losse vondsten uit deze periode in de zeebodem aanwezig zijn. De ligging daarvan is nog onbekend. In het Vroege Neolithicum bevond vrijwel het hele grondgebied van de gemeente zich in de Noordzee. In het noorden, bij Beverwijk en ten zuiden van Haarlem, waren al strandwallen gevormd en verder bestond het westen van Nederland uit een groot waddengebied. Door de naar het westen uitbouwende kust sinds het Vroege Neolithicum worden in het Noordzeegebied in Velsen geen vondsten en sporen verwacht van na deze periode. Wel bestaat er een kans op de aanwezigheid van scheepswrakken, mogelijk ook vliegtuigwrakken, en andere resten van visserij en scheepvaart.

Terreinen waar een opgraving is geweest

Vanwege het rijke verleden van Velsen heeft er al veel archeologisch onderzoek plaatsgevonden. Vaak betreft het onderzoek van beperkte omvang, waarbij niet het gehele complex (bijvoorbeeld een nederzetting) is opgegraven. Dit betekent dat vaak nog niet alle sporen op en rond zo'n opgravingsterrein zijn verdwenen. Daarom kan worden verwacht dat er rond de opgravingslocatie nog veel archeologische resten in de bodem liggen. Exacte begrenzing van de uitgevoerde opgraving en de begrenzing van de vindplaats zijn meestal niet precies bekend. De locaties waar opgravingen hebben plaatsgevonden zijn in onderstaande tabel opgenomen, zij zijn separaat aangegeven op de kaart.

Nr.	X	Y	Toponiem		Omschrijving
18562	105460	494580	Velserbroekpolder		Akkers bronstijd
22542	105180	493670	Velserbroekpolder		Neolithicum-IJzertijd Graf (opgegr.), akkers
30480	105640	495580	Hofgeesterweg		Cultuurlaag, mogelijke nederzettingssporen, delen grafheuvels
30979	103660	498980	Rooswijk		Resten zeer uitgestrekte Nederzetting Romeinse Tijd/IJzertijd Herhaaldelijk overstoven akkers. Resten van schelpengrot van buitenplaats 'Westerwijk'
30985	104010	494460	Spanjaardsberg		Nederzetting en akkers IJT
33659	105240	494850	Rugbyveld (of Hofgeest		Nederzettingcomplex NEO, brons, IJT
33682	105400	493700	Velserbroekpolder		Nederzetting, Brons/IJT
35558	108460	493700	Buitenhuispolder site L	Te veel gegraven?	Woonstalhuis, LIJT
36051	108760	493830	Polder Buitenhuis Huisplaats 4		Huisplattegrond ME (op terp). Proefsleuf
42922	104350	496420	Hoogergeest		Buitenplaats 17e eeuw
42929	105050	495280	Roos en Beek		Hofstede
50547	105900	493620	Velserbroek 1999		Huisplaats, greppelsystemen, Brons/IJT
211438	105500	494000 (adm.)	Waarschijnlijk surfplas/wetbroekplas		Grondsporen en cultuurlaat Vlaardingen/Enkelgraf, NEOL